Veerkracht

OGELWERKGROEP BERGEN OP ZOOM

Zeevogelexcursie (foto HES- Keep)

Interview met Adrie van den Eijnden

Nachtzwaluwexcursie (foto Ton)

Rosse Stekelstaart (foto HES)

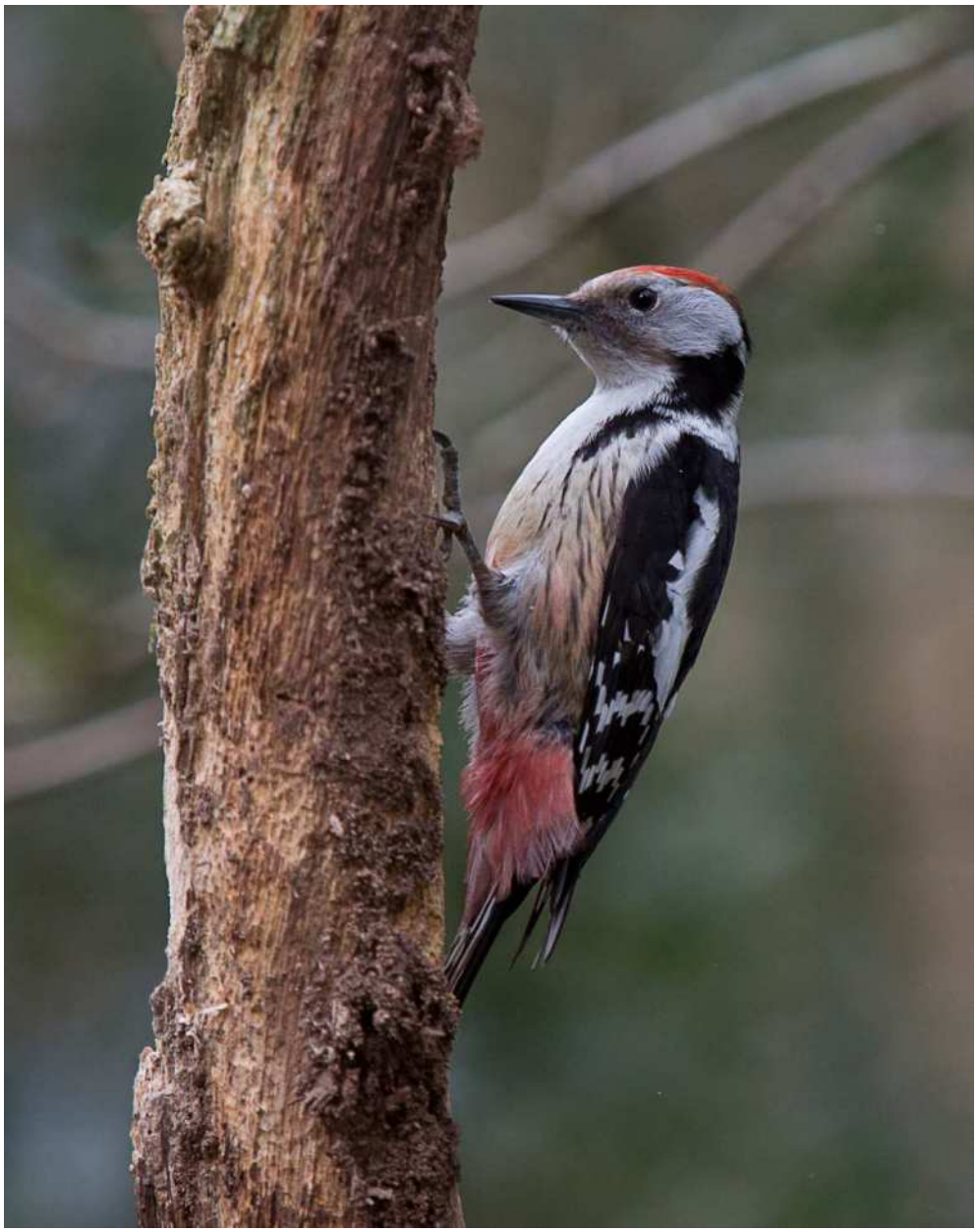

Middelste Bonte Specht (Ton Bakker)

- Broedvogels Staartsche Heide
- SWEV dag
- Rosse Stekelstaarten

Zeearend (foto Marc Raes)

- Spectaculaire terugkeer Zeearend
- Eurobirdwatch
- Weekend Groningen

Bijzondere broedvogels * Vogelen des Velds * 2016

Inhoud Veerkracht 2016, 21e jaargang, pagina

Voorwoord van de voorzitter 1
Zijn Rosse Stekelstaarten in Nederland of elders in Europa werkelijk een bedreiging voor het voortbestaan van de Witkopeend ?
Ray Teixeira 2
Broedvogels Staartsche Heide verbindingszone in 2004 en 2015
Ray Teixeira 9
Spectaculaire terugkeer Zeearend in Nederland (van Vogelbescherming, met noot redactie)
Fokko Erhart 17
Bijzondere broedvogels regio Bergen op Zoom 2015
Ray Teixeira 25
Interview met Adrie van den Eijnden
Marike de Haan-Zaalberg 33
SWEV-dag op 20 februari 2016 in Nispen
Marike de Haan-Zaalberg 35
Zeevogelexcursie op de Noordzee op 17 oktober 2015
Ria Hogerwaard 37
Eurobirdwatch 2015 op zaterdag 3 oktober
Marike de Haan-Zaalberg 41
Nachtzwaluwexcursie Woensdrechtsche Heide op 1 juli 2015
Marike de Haan-Zaalberg 44
Excursie Groningen 3-5 juni 2016
Ria Hogerwaard 46
De vogelen des velds tweede helft 2015 en eerste 2016 51

Vogelwerkgroep Bergen op Zoom

De Vogelwerkgroep Bergen op Zoom werd in 1992 statutair opgericht, maar bestaat al sedert ongeveer 1982. Zij heeft als doel het bestuderen van in het wild levende vogels ter bescherming en behoud van deze dieren en hun leefgebieden. Dit gebeurt door het organiseren van tellingen, al dan niet in samenwerking met landelijke, provinciale of regionale organisaties, waarbij gegevens van vogels worden verzameld, uitgewerkt, gearchiveerd en zo mogelijk gepubliceerd, liefst in het eigen tijdschrift Veerkracht. Daarnaast worden informatieve vergaderingen met lezingen gehouden en steun gegeven aan initiatieven ter bevordering van natuurbehoud in het algemeen en vogelbescherming in het bijzonder. Regelmatig worden excursies gehouden waarbij vogel- en natuurstudie voorop staan.

Website: //www.vwgboz.nl

Bestuur

Sjaan Hopmans (secretaris), Jan Hogerwaard (voorzitter) Annelies Buijs (penningmeester), Hidde Bult (webmaster, contactpersoon Sovon).

Contactadres: Sjaan Hopmans, Antwerpsestraatweg 500, 4625 AH Bergen op Zoom, tel 0164-254436; emailadres c.hopmans@home.nl

Van de voorzitter

Tijdens de Algemene Ledenvergadering van 22 maart 2016 heeft Ray Teixeira zijn bestuursfunctie vanwege gezondheidsredenen neergelegd en wordt hem dank toegezegd voor zijn grote inzet en verdiensten voor de vereniging en bestuur. Het verheugt ons dat we het bestuur kunnen versterken met de komst van Annelies Buijs en Hidde Bult als algemeen bestuurslid.

Voor u ligt weer een Veerkracht vol interessante artikelen. Graag wil ik nogmaals onder jullie aandacht brengen dat de Veerkracht een orgaan is voor en door de leden en we zouden het daarom zeer waarderen als we de toekomstige bladen kunnen vullen met artikelen c.q. verslagen van diverse leden. Onze redactie is te allen tijde bereid mee te helpen bij de uitwerking hiervan. Helaas moet ik melden dat Ray ook heeft besloten met het redactiesecretariaat te stoppen om eerder vernoemde redenen. Hierbij doe ik dan ook een oproep aan jullie om, wie zich geroepen voelt, de redactieleden Ria en Marike te komen ondersteunen. Dit kan zijn d.m.v. correctiewerk, distributie en dergelijke.

Ondanks ons bescheiden ledental zijn en worden er weer verschillende activiteiten ontplooid. Te denken valt daarbij aan allerlei tellingen en inventariseren van gebieden in de regio. Tevens zijn we er weer in geslaagd om de Proefstrook te inventariseren op broedvogels, met dank aan de inspanningen van Hidde.

Begin dit jaar zijn we met een groep enthousiaste leden gestart met de BMP-cursus van het Sovon. De cursus bestond uit een theoretisch gedeelte, welke door Jan-Willem Vergeer van het Sovon werd gegeven, en een praktijkgedeelte. Het veldwerk vond plaats in de Grote Melanen en Fort de Roovere te Halsteren, onder de bezielende leiding van Ton Bakker en Hidde Bult. Ten behoeve van de cursus is een tablet aangeschaft om direct in het veld gegevens in te voeren. Dit bevalt zo goed dat we daar in de toekomst veelvuldig gebruik van zullen gaan maken.
Van de verschillende excursies, die we hebben georganiseerd was vooral de Zeevogelexcursie van Delta Safari op de Noordzee spraakmakend. Positief was de grote belangstelling onder de leden en de mooie waarnemingen aan zeevogels en zeezoogdieren. Minpunten waren de veiligheidsaspecten aan boord. Een van onze leden scheurde zijn achillespees door een val vanwege de gladheid. De ruwe zee maakte door hoge golfslag veel deelnemers zeeziek. Onlangs hebben we een zeer geslaagd weekend in Groningen/Drenthe gehad. De excursie was uitgebreid voorbereid door Hidde en leverde bijzondere waarnemingen op, zoals Kraanvogels met jongen en diverse sternsoorten (Witwang, Zwarte en Witvleugel). Een verslag van dit evenement treft u in dit blad aan.

Dat de natuur constant onder druk staat blijkt uit de vele berichten die in de pers verschijnen. Ieder jaar duiken er weer verhalen op over terror Oehoe of zelfs terror Kauw. Recent hebben de overlast gevende meeuwen het weer gevreten. De overheid en lokale overheden blinken uit in het bedenken van plannen om natuurgebieden om te toveren in woonwijken, denk hierbij aan de Markiezaten en Markiezaten-Borghvliet of industrie in de Auvergnepolder, nu het laatste stukje verkocht is op Noordland. Ook heeft de gemeente Bergen op Zoom het oog laten vallen op de Broeckehaven op de Molenplaat. De gemeente ziet mogelijkheden om hier een jachthaven aan te leggen.

Jan Hogerwaard, voorzitter Vogelwerkgroep Bergen op Zoom

Zijn Rosse Stekelstaarten in Nederland of elders in Europa werkelijk een bedreiging voor de Witkopeend?

Ray Teixeira

Wereldwijd worden enkele duizenden vogelsoorten in hun voortbestaan bedreigd. Meestal lopen hun aantallen terug en bezetten ze een steeds kleiner verspreidingsgebied. Vaak speelt de mens een rol doordat wij het habitat vernietigen, overmatig jagen of het is een nevenwerking van ons handelen.
Bij de Witkopeend *Oxyura leucocephala* veronderstelt men echter dat het voortbestaan op termijn in Europa niet is gegarandeerd door verontreiniging van hun genen met die van de Rosse Stekelstaart *O. jamaicensis,* een exoot uit Noord-Amerika (Green & Hughes 1994, Muñoz-Fuentes *et al.* 2007, Henderson 2010). De Witkopeend in Spanje staat niet meer zo onder druk na een ban op de jacht en betere bescherming van wetlands. De soort lijdt nog wel onder biotoopvernietiging en uitdroging van zijn leefgebieden.
Mitochondriaal DNA studies hebben uitgewezen dat Witkopeenden en Rosse Stekelstaarten verschillende soorten zijn, die al 2 – 5 miljoen jaar geen genen hebben uitgewisseld (Henderson & Robertson 2007, Muñoz-Fuentes *et al*. 2007, 2014). Daardoor zouden geen gedragspatronen zijn ontwikkeld, die reproductieve isolatie verzekeren. Wat heeft dat voor consequenties voor de aanwezigheid van Rosse Stekelstaarten in Nederland en elders in Europa en hoe reëel is de bedreiging voor de Witkopeend?

Rosse Stekelstaart man *(HES van Schoonhoven)*

De Witkopeend
De Witkopeend staat op de internationale Rode Lijst als bedreigde soort. Hij kent twee populaties. Een niet-trekkende van ruim 3.000 individuen in het westen van de Middellandse Zee en een van 5.000-10.000 voornamelijk trekkende exemplaren in het oosten tot in de steppes van Centraal Azië (Cramp & Simmons 1977, Green & Hughes 1994, Hagemeijer & Blair 1997). In de 19e eeuw was de verspreiding veel groter; de soort verdween door biotoopvernietiging en overbejaging uit Zuidoost Eu-

ropa. Daarnaast vormt het enorme aantal loodkorrels in Spaanse wetlands een probleem (Gutiérrez 2014).

Witkopeend man

De populatie in Spanje steeg van 22 exemplaren in 1977 tot 786 in 1992, bijna 1.000 in 1998 en 4.500 in 2000, om vervolgens te schommelen tussen de 1.600 en de 2.600 (Gutiérrez 2014). Henderson (2010), Gutiérrez (2014) en Muñoz-Fuentes *et al.* (2014) noemen dit een natuurlijke populatieontwikkeling.
In 1998 waren alle minder gunstige broedgebieden reeds bezet, waardoor men een trage groei zou verwachten. Er volgde echter een snelle toename tot het jaar 2000, gevolgd door een extreme afname in 2001. Dit is niet gebruikelijk. Normaal komt na de exponentiële groeifase een afvlakking tot een top wordt bereikt, waarna een langzame daling naar een evenwichtsniveau optreedt. In oudere literatuur (Green & Hughes 1994) wordt vermeld dat in Spanje vanaf 1982 een broedprogramma werd uitgevoerd, waarbij tot 1991 79 vogels werden vrijgelaten en 121 extra tot 1993. Waarschijnlijk zijn daarna nog meer in gevangenschap uitgebroede Witkopeenden in de natuur losgelaten. Juist zij hebben een hoge sterftekans kort na hun vrijlating. Het is natuurlijk ook mogelijk dat de telling van 4.500 exemplaren voor 2000 niet correct was. Door de populatieontwikkeling als "natuurlijk" te bestempelen en belangrijke informatie niet te melden, wordt een verkeerd beeld geschetst.
In de 20e eeuw broedde de Witkopeend in Spanje vrijwel uitsluitend in brakke meren en lagunes, omgeven door riet en met een rijke groei van ondergedoken waterplanten; later ook in voedselrijke zoetwatermeren. 's Winters verblijven ze op open ondiep water en soms op zee (Cramp & Simmons 1977).
Witkopeenden zijn omnivoor. Het voedsel wordt duikend bemachtigd en bestaat vooral uit larven van ongewervelden en plantaardig materiaal.
Henderson & Robertson (2007) stellen dat mannetjes Witkopeenden een onderling hierarchie vormen, territoriaal zijn en een stabiele paarband met één of meer vrouwtjes opbouwen. Cramp & Simmons (1977) en Green & Hughes (1994) noemen de soort echter polygaam. Het broedseizoen is laat. In Spanje worden de eieren gelegd eind mei tot begin juli (Cramp & Simmons 1977, Green & Hughes 1994).

Muñoz-Fuentes *et al*. (2007) noemen de genetische variatie van de Spaanse Witkopeenden klein. Dit maakt deze populatie kwetsbaar. Deze variatie zal toenemen als de Spaanse populatie weer in aanraking komt met die van Noord-Afrika.

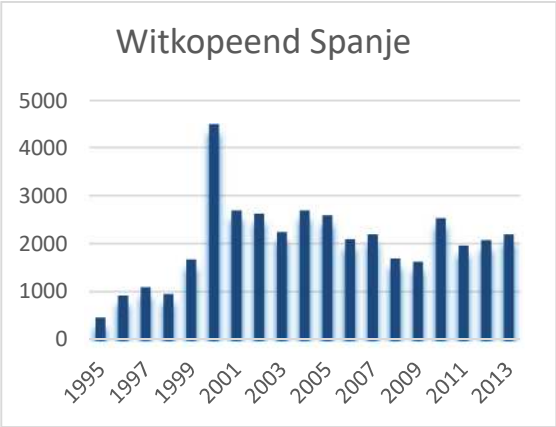

Figuur 1. Aantal Witkopeenden in Spanje in de periode 1995-2013 (naar Gutiérrez 2014).

De Rosse Stekelstaart

De Rosse Stekelstaart broedt in grote delen van Noord-Amerika en overwintert in Centraal-Amerika en het zuiden van de VS. Daarnaast broedt de soort in en langs de Andes. Sommige auteurs beschouwen deze dieren als aparte soort: *O. ferruginea.* Lange-afstand trek door broeden in Noord-Amerika en overwinteren in Zuid-Amerika, zoals verwoord door Lensink (2002), komt nauwelijks voor. Alle Europese Rosse Stekelstaarten zijn afstammelingen van uit waterwildcollecties ontsnapte vogels.

Broedgebieden Rosse Stekelstaart in Amerika. Geelgroen O. jamaicensis en blauw O. ferruginea, ook wel als ondersoort van jamaicensis beschouwd.

Rosse Stekelstaarten leven in kleine groepen in zoet water in ondiepe meren en plassen met een rijke oevervegetatie. Het voedsel bestaat uit lagere dieren, die de volwassen vogels van de bodem opduiken; de jongen leven vooral van insecten op het wateroppervlak.
De paarband tussen mannetjes en vrouwtjes is niet geheel duidelijk. Regelmatig werd vastgesteld dat het mannetje pas uitgekomen jongen begeleidt (Cramp & Simmons 1977). Volgens Henderson & Robertson (2007) wordt door het mannetje alleen de omgeving van het vrouwtje verdedigd, terwijl ongepaarde mannetjes consequent proberen te paren met vrouwtjes van hun eigen en andere soorten. Tientallen uren eigen observatie hebben dit niet kunnen bevestigen.
Het broedseizoen is vrij laat en lang. In Engeland werden eieren vastgesteld vanaf midden april, maar vooral in juni en juli. Kleine jongen werden tot 31 oktober gezien.
Na het broedseizoen verzamelen Rosse Stekelstaarten zich in groepen op grote waterpartijen. In maart/april worden de broedgebieden opgezocht.

Situatie Rosse Stekelstaart in het Verenigd Koninkrijk
De waterwildcollectie van het Wildfowl and Wetlands Trust in Slimbridge, waar in 1948 7 Rosse Stekelstaarten werden ingevoerd, vormt de bakermat van de Europese populatie. Tussen 1953 en 1973 konden zo'n 90 vogels ontsnappen. In 1960 werd het eerst broedgeval in de omgeving geconstateerd (Hagemeijer & Blair 1997). Van daaruit vestigde zich een populatie, die in 2000 bijna 6.000 exemplaren telde en in 2002 800-1.000 paar omvatte. Daarnaast vonden ontsnappingen plaats uit andere waterwildcollecties.

Witkopeend vrouw (Wikipedia)

Rosse Stekelstaart vrouw (HES van Schoonhoven)

In 1993-1995 vond een studie plaats hoe de Rosse Stekelstaart kon worden uitgeroeid. Daarbij werden 134 vogels geschoten. In 1999-2005 werden 5.065 Rosse Stekelstaarten in de overwinteringsgebieden gedood en in 2005-2014 eveneens 7.300. De huidige populatie wordt geschat op 40 vogels en een klein aantal juvenielen.
Ringvondsten van 34 Engelse Rosse Stekelstaarten hebben uitgewezen dat ze niet ver wegtrekken. Gemiddeld was dat 65 km en slechts 6 vogels kwamen verder dan 100 km (Henderson 2014). De aanwezigheid van grote aantallen Engelse Rosse Stekelstaarten in Spanje is dus onwaarschijnlijk.

Situatie Rosse Stekelstaart in Spanje
In 1991 wordt de eerste Rosse Stekelstaart in Spanje waargenomen en ook de eerste kruisingen met de Witkopeend gezien (Henderson 2010). Later werden meer hybriden gemeld, maar er ontstond geen wilde populatie van de Rosse Stekelstaart (Hagemeijer & Blair 1997), hetgeen de indruk wekt dat deze kruisingen in gevangenschap plaats vonden.

Volgens Gutiérrez (2014) zijn in het kader van het uitroeïngsprogramma tussen 1984 en 2011 255 Rosse Stekelstaarten geschoten, waarvan 68 hybriden. De meeste hybriden sneuvelden in 1992-93. De laatste hybride werd geschoten in 2007, de laatste twee Rosse Stekelstaarten in 2011. Daarna werd de soort niet meer waargenomen (contra Robertson *et al.* 2015). In 2004 heeft het laatste geval van hybridisatie in Spanje plaatsgevonden. De hybriden uit 2006 en 2007 kunnen uit Marokko zijn gekomen. Hoewel daar geen uitroeiing heeft plaatsgevonden, nam het aantal hybriden spontaan af van circa 20 in 1998-99 tot nul in 2010.

Rosse Stekelstaart man (HES van Schoonhoven)

De hoofdmoot van de Rosse Stekelstaarten werd in de herfst en het begin van de winter geschoten. Daarna neemt het aantal gedode dieren af tot 8 in maart, 7 in april, 8 in mei, 1 in juni, 4 in juli, 5 in augustus en 2 in september. Dit kunnen onmogelijk allemaal trekkers uit noordelijker gelegen landen zijn. Ze moeten afstammen van een lokale, niet trekkende, waarschijnlijk tamme populatie.
Muñoz-Fuentes *et al.* (2007) constateerden dat de genetische variatie van in Spanje geschoten Rosse Stekelstaarten kleiner was dan die van de Witkopeenden. Dit zou bewijzen dat alle Europese Rosse Stekelstaarten afstammen van de in 1948 in Engeland ingevoerde exemplaren. Het is echter onwaarschijnlijk dat daarna geen dieren meer Europa zijn binnengekomen, gezien de levendige handel in die soort. Bovendien werd slechts een beperkt aantal eenden gedeeltelijk genetisch onderzocht.

Situatie Rosse Stekelstaart in Europa
Terwijl de populatie van de Rosse Stekelstaart in Engeland snel groeide, werd de soort in Scandinavië, Nederland, België, Duitsland, Frankrijk en Spanje pas beduidend later gemeld. De broedpopulatie bleef er beperkt. Opmerkelijk is dat de IJslandse broedpopulatie van enkele tientallen individuen jaarlijks naar Engeland trekt om te overwinteren (Hagemeijer & Blair 1997). In Nederland werd de Europese uitroeiingscampagne in 2008 omarmd; de populatie bedroeg 70-100 exemplaren. In februari 2014 werden 53 dieren geteld op open water. Dat jaar werden 7 vogels geschoten (Robertson *et al.* 2015).

Tabel 1 Aantal territoria en percentage succesvol broedende paren in Nederland (Druzeman & Slaterus 2014, Boele *et al.* 2015). Vanaf 2011 ontbreken gegevens van het Markiezaat (in 2008-2010 5-8 paar, in 2014 10 paar; eigen waarneming).

Jaar	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Territoria	4	9	6	18	22	15	13	19	9	8	8
paren/jongen (%)	25	11	66	?	9	40	38	21	33	13	50

Na het eerste broedgeval in 1973 is de Nederlandse populatie vanaf 2006 gestabiliseerd. Zij bleef klein, ook als de verwachte aantallen voor het Markiezaat worden meegeteld (tabel 1; Druzeman & Slaterus 2014, Boele *et al.* 2015). De verwachte achteruitgang door de uitroeiingscampagne trad niet op. Het voorkomen in kleine, met riet omzoomde en lastig te overziene plassen bemoeilijkt de tellingen (Druzeman & Slaterus 2014).
De populatie in België is onbeduidend. De meeste Rosse Stekelstaarten kwamen voor in Vlaanderen. Er werd een afschotprogramma ontwikkeld, dat in 2011 nationaal werd ingevoerd, waarbij 46 vogels werden geschoten.
Volgens Mailland *et al.* (2014) werden de eerste vogels in Frankrijk gemeld in 1974, waarna de aantallen stegen van 45 in 1996 tot 280 in 2007, gevolgd door een afname tot circa 210 in de volgende vijf winters en 180 in 2013/14. Ongeveer 95 % bevond zich in NW-Frankrijk, voornamelijk in het Grand-Lieu Meer. De broedpopulatie zou 60 paar omvatten. Tot 2014 zijn 1.500 vogels afgeschoten met een top van 190 in

2009 en 130 in 2013. De volledige uitroeiing werd niet verwacht voor 2016.

Voorkomen in waterwildcollecties
Volgens Druzeman & Slaterus (2014) is het aantal tamme Rosse Stekelstaarten niet precies bekend. Aviornis International Nederland rapporteerde in 2008 139 vogels bij 49 houders in ons land en 100 bij 36 collecties in Vlaanderen. De schatting van Groot (1997) van 1.500-2.000 vogels in gevangenschap was te hoog. Mailland *et al.* (2014) schatten 200 Rosse Stekelstaarten in gevangenschap in Frankrijk. Zij vormen een groot potentieel reservoir, doordat te laat gekortwiekte vogels kunnen ontsnappen. Dit geldt voor alle West-Europese landen, inclusief Spanje.
In Spanje werd contact gezocht met alle organisaties die Rosse Stekelstaarten houden met het verzoek geen vogels te laten ontsnappen (Green & Hughes 1994).

Hybridisatie algemeen
Bij hybridiseren kruisen verwante soorten en brengen nakomelingen voort. Hybridiseren komt vooral voor als vrouwtjes van één van de soorten schaars zijn (Randler 2002). Hybriden hebben veelal een lagere fitheid en zijn vaak geheel of gedeeltelijk onvruchtbaar (Poelstra 2015). Hybridisatie kan leiden tot verlies in biodiversiteit, als twee soorten zich vermengen tot een enkele, zoals bij Darwinvinken is gebeurd (Poelstra 2015). Soms werkt hybridisatie voordelig via het heterosis-effect, waarbij de kruisingen fitter zijn dan de oorspronkelijke soorten. Bij Anseriformes is de soortsgrens minder sterk dan bij andere vogels en kruisingen onder natuurlijke omstandigheden komen regelmatig voor, zonder dat daardoor het voortbestaan van die soorten in gevaar komt (Randler 2002, Aliabadian & Nijman 2007). Hybridisatie kan gepaard gaan met genetische introgressie van eigenschappen van de ene soort in de andere. Dat kan voordelig zijn voor de ontvangende soort of een nieuwe soort opleveren (Poelstra 2015).
Soorten uit een hoog ontwikkeld zoögeografisch gebied kunnen de overhand krijgen in een lager ontwikkeld gebied. Dat komt vooral door een hogere concurrentiekracht (fitheid). Dit verklaart de achteruitgang van de Black Duck door de Wilde Eend in Nieuw-Zeeland, waarbij vooral sprake was van hybridisatie in gevangenschap en niet in het wild (Talbot Kelly 1986, contra Muñoz-Fuentes *et al.* 2007). (Noord)-Amerika is zoögeografisch niet hoger ontwikkeld dan Eurazië.

Rosse Stekelstaart man (HES van Schoonhoven)

Hybridisatie Witkopeend en Rosse Stekelstaart
Van de 29 door Muñoz-Fuentes *et al*. (2007) onderzochte Spaanse hybriden bleken 18 inderdaad een kruising (F1) te zijn, 1 exemplaar was een Rosse Stekelstaart en 10 een terugkruising van een F1 met een Witkopeend (7 exemplaren) of een Rosse Stekelstaart (3 exemplaren). Vrouwelijke F1 exemplaren met mitochondriaal DNA van de Rosse Stekelstaart zouden minder fertiel of zelfs steriel kunnen zijn, hoewel dat door de lage aantallen onzeker is. Deze scheve verhouding in fertiliteit is in overeenstemming met Haldane (1922), die vond dat bij verschil in voortplantingssucces tussen de sexen, de heterozygoot altijd minder fertiel of steriel is. Bij de vogels heeft de vrouw verschillende geslachtschromosomen.
Volgens Henderson & Robertson (2007) zijn hybriden tot tenminste de derde generatie fertiel, maar dat werd alleen in gevangenschap in Slimbridge vastgesteld (Green & Hughes 1994).
Onderzoek naar mitochondriaal DNA heeft aangetoond dat 89% de F1 voortkwam uit een vrouw Rosse Stekelstaart en een man Witkopeend (Muñoz-Fuentes *et al.* 2014). Dit ontkrachtte de aanname dan mannetjes Rosse Stekelstaarten vrouwtjes Witkopeenden dwingen tot copulatie.

Genetische introgressie van de Rosse Stekelstaart in de Witkopeend
Moleculair onderzoek door Muñoz-Fuentes *et al.* (2014) heeft aangetoond dat geen genetische introgressie van genen van de Rosse Stekelstaart heeft plaatsgevonden in 63 Witkopeenden. Toch stellen zij dat dit de grootste bedreiging vormt voor het voortbestaan van de Spaanse Witkopeend. Het gevaar werd eerst omschreven als de vrije hybridisatie tussen beide soorten, maar later als genetische introgressie, waarbij de genetische kenmerken van de Witkopeend verloren zouden gaan. Dit gebeurt echter alleen als sprake is van massale kruisingen in het wild, waarbij hybriden in elke generatie fertiel moeten zijn en een grotere concurrentiekracht hebben dan de genetisch zuivere Witkopeenden. Aan deze voorwaarden is niet voldaan. Daarmee is de angel uit het probleem. Er is geen onderzoek gedaan naar de fitheid van de hybriden en er is twijfel over de fertiliteit van de eerste en volgende generaties.

Witkopeend man

Conclusies
Zowel uit Nederland als Engeland weten we, dat de Rosse Stekelstaart geen probleem oplevert voor lokale eenden. Het gevaar dat de Witkopeend loopt bij kruising met de Rosse Stekelstaart kan derhalve alleen op genetisch vlak liggen, maar berust geheel op aannames. De verrichtte genetische studies wijzen uitsluitend uit dat de soorten kunnen kruisen en gedeeltelijk fertiele nakomelingen groot brengen.

De achteruitgang van de Rosse Stekelstaart in Engeland en Spanje is geen aanwijzing dat het om dieren uit eenzelfde populatie gaat, zoals Henderson & Robertson (2007) veronderstellen. Er is veeleer sprake van los van elkaar staande uitroeiingscampagnes.
De populatieontwikkeling van de Witkopeend in Spanje is goeddeels te verklaren als men aanneemt dat een groot deel ervan in gevangenschap werd geboren en later in het wild losgelaten. Hoe deze dieren werden opgekweekt, is in de literatuur niet terug te vinden. De periode van hybridisatie met de Rosse Stekelstaart komt globaal overeen met het uitzettingsprogramma. Hybridisatie in het wild is niet logisch, door het ontbreken van een wilde (broed)populatie Rosse Stekelstaarten en het late broedseizoen van beide soorten. Eventuele trekkers uit noordelijker streken zijn dan al lang uit Zuid-Europa vertrokken. Het wordt niet duidelijk of de hybridisatie werkelijk in het wild plaatsvond; de auteurs houden het vaag. Mogelijk zijn er fouten gemaakt bij de uitvoering van het kweekprogramma van de Witkopeend.

Veel van de literatuur over Rosse Stekelstaarten in Spanje is geschreven door jagers en/of personen die actief betrokken zijn bij de Europese uitroeiingscampagne (exotenhaters). Zij tonen geen consideratie met de duizenden dieren die werden gedood. De Witkopeend wordt door hen beschreven als een brave vegetarische monogame soort, die het slachtoffer dreigt te worden van de polygame Rosse Stekelstaart, die het vooral van dierlijk voedsel moet hebben. In feite is zowel de broedbiologie als het voedsel van beide soorten vrijwel gelijk.

Het gevaar dat Rosse Stekelstaarten in Noord-Europa voor het voortbestaan van de Witkopeend in Spanje zou vormen, kritiek zou zijn en sterker zou wegen dan andere bedreigingen als habitatverlies en jacht, die de soort naar de rand van de afgrond hebben gebracht, is niet realistisch.
Daarnaast overdrijft men het gevaar van de huidige situatie, waarbij de Britse Rosse Stekelstaarten vrijwel zijn uitgeroeid en de soort in Spanje al lang niet meer voorkomt. Kleine aantallen Rosse Stekelstaarten op grote afstand

van Spanje zullen de Witkopeend nimmer bedreigen. Het is en blijft een Spaans probleem.
Bovendien is het onwaarschijnlijk dat men op Europese schaal alle Rosse Stekelstaarten zou kunnen uitroeien. Dat lukt alleen in gesloten ecosystemen, meestal eilanden en met wat grotere zoogdieren. De overlevende Rosse Stekelstaarten zullen evolueren tot een zeer schuwe soort die lastig is uit te roeien. De kosten daarvoor zullen onevenredig hoog zijn.

Literatuur

Aliabadian M. & V. Nijman. 2007. Avian hybrids: incidence and geographic distribution of hybridisation in birds. Contribution to Zoology 76: 59-61.

Boele A., van Bruggen J., Hustings F., Koffijberg K., Vergeer J.-W. & van der Meij T. 2015. Broedvogels in Nederland in 2013. SOVON-monitoringrapport 2015/04. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Cramp, S. & K.E.L. Simmons. 1977. The birds of the western Palearctic, Vol. I. Ostrich to Ducks. Oxford Univ. Press, Oxford.

Deuzeman S. & Slaterus R. 2014. Actueel voorkomen van Rosse Stekelstaarten in Nederland. Sovon-rapport 2014/36. Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Green, A. & B. Hughes. 1994. Actionplan for the White-headed Duck *Oxyura leucocephala* in Europe. The Wildfowl and Wetlands Trust, U.K.

Groot, H. 1997. Het voorkomen van de Rosse Stekelstaart *Oxyura jamaicensis* in Nederland. Limosa 70: 27-32.

Gutiérrez, C. 2014. White-headed and Ruddy Ducks in Spain: an update to 2013. Expert meeting on the implementation action plan of the eradication of Ruddy Duck in Europe. Wageningen, Netherlands, 21-22 October 2014.

Haldane, J.B.S. 1922. Sex ratio and unisexual sterility in animal hybrids. J Genet. 12: 101-109.

Hagemeijer, E.J.M. & M.J. Blair (Editors). 1997. The EBCC atlas of European breeding birds: Their distribution and abundance. Poyser, London.

Henderson, I.S. 2010. North American Ruddy Ducks *Oxyura jamaicensis* in the United Kingdom- population development and control. *BOU proceedings- The Impacts of Non-native Species.* 1-3.

Henderson, I. & P. Robertson. 2007. Control and eradication of the North American Ruddy Duck in Europe. Managing vertebrate invasive species. Paper 16.

Lensink, R. 2002. Rosse Stekelstaart *Oxyura jamaicensis*. pp 148 in: SOVON Vogelonderzoek Nederland 2002, Atlas van de Nederlandse Broedvogels 1998-2000. – Nederlandse Fauna 5. Naturalis/KNNV, Leiden.

Maillard, J-F., J-B. Mouronval & A. Caizergues. 2014. Ruddy Duck eradication programme in France. Expert meeting on the implementation action plan of the eradication of Ruddy Duck in Europe. Wageningen, Netherlands, 21-22 October 2014.

Muñoz-Fuentes, V, A.J. Green & J.J. Negro. 2014. Genetic studies facilitated management decisions on the invation of the ruddy duck in Europe. Expert meeting on the implementation action plan of the eradication of Ruddy Duck in Europe. Wageningen, Netherlands, 21-22 October 2014.

Muñoz-Fuentes, V, C. Vilà, A.J. Green, J.J. Negro & M.D. Sorenson. 2007. Hybridization between white-headed ducks and introduced ruddy ducks in Spain. Moleculas ecology 16: 629-638.

Poelstra, J. 2015. Trends in systematics. Hybridization and speciation: the case of Italian Sparrow. Dutch Birding 37: 251-254.

Randler, C. 2002. Avian hybridization, mixed pairing and female choice. Animal Behaviour 63: 103-119.

Robertson, P.A., T. Adriaens, A. Caizergues, P.A. Cranswick, K. Devos, C. Gutiérrez-Expósito, I. Henderson, B. Hughes, A.C. Mill & G.C. Smith. 2015. Towards the European eradication of the North American ruddy duck. Biol. Invasions 17: 9-12.

Talbot Kelly, C. 1986. Collins handguide to the birds of New Zealand. William Collins Publishers Ltd, Auckland.

Wouwbaan 172, 4631 RW Hoogerheide, tel 0164-660305, email teixe14@planet.nl

Witkopeenden

Broedvogels Staartsche Heide verbindingszone in 2004 en 2015

Ray Teixeira

Inleiding

Sedert Jack P. Thijsse ruim een eeuw geleden de natuurwaarden van de toen nog algemene heidevelden bejubelde, zijn velen in de ban geraakt van deze terreinen. Mijn oom, die me de liefde voor de natuur bijbracht, sprak er lyrisch over. Er zouden zelfs oervogels (Korhoenders) huizen. Hoewel de laatsten daarvan inmiddels in Noord-Brabant zijn uitgestorven, heb ook ik nog een zwak voor heideterreinen, waar je vaak zo'n prachtig uitzicht hebt. Ik kan me dan ook goed voorstellen dat veel natuurminnaars de achteruitgang van de Nederlandse heidevelden met treurnis gadeslaan en de neiging hebben die trend te keren.

Maar wat halen zij zich op de hals? "Natuur"terreinen die eeuwig onderhouden moeten worden, omdat de cultuur, die voor hun ontstaan zorgde, al lang vergaan is. Vroeger leverden schapen op de heide een boterham op, zij het een karige. Nu kost een schaapskudde alleen maar geld. Bovendien is de depositie van stikstofoxiden vanuit de lucht onder de rook van Antwerpen zo groot, dat op de vlakten eerder grassen als Pijpenstrootje opschieten, dan de zo geroemde paarse heide. Door deze grote voedselrijkdom groeien de heidevelden vervolgens dicht met bos en moet je jaarlijks jonge opslag verwijderen om dat te voorkomen. Daarnaast wordt een bestaand natuurterrein, meestal een of ander type aangeplant bos, omgezet naar een open vlakte. Daarbij gaan ook veel bestaande natuurwaarden verloren, maar voor onze bevlogen natuurbeheerders telt een dergelijk verlies niet mee. Deze verliezen verschijnen dan ook nimmer in de analyse, die moet aangeven waarom moet worden gestreefd naar heideterreinen. Meestal wordt de verwachte winst wel sterk naar voren gebracht.

Al dit noodzakelijke, nieuwe menselijk ingrijpen kost handen vol geld, dat we nauwelijks hebben en mogelijk beter besteed kan worden aan de aankoop van terreinen, die nu voor de natuur verloren gaan. In hun ijver nieuwe heideterreinen aan te leggen, gebeurt dat soms ook op een verkeerde plaats, waar de natuur eerder voor bos gezorgd zou hebben, zoals op zandruggen tussen twee laaggelegen vennen in. Hoe is het gesteld met deze problemen in een deel van de Staartsche Heide, waar vrijwel al het bos werd verwijderd om een heideterrein en ecologische verbinding tussen het Groote en het Kleine Meer te maken? Broedvogelinventarisaties voor en enige tijd na het verwijderen van het bos kunnen een licht werpen op dit probleem.

Figuur 1. Het onderzoeksgebied.

Gebiedsomschrijving

Situatie 2004

De te kappen bospercelen van de Staartsche Heide, waren gelegen op een zandrug tussen het Groote en het Kleine Meer in. Het gebied was ontsloten door paden en besloeg 25,75 ha. De paden langs de buitenrand vormden vrijwel een driehoek. In het midden liep ongeveer van noord naar zuid de Putse Baan. De percelen waren grotendeels beplant met Grove den en soms Corsicaanse den en Zeeden. Naar schatting waren alle percelen jonger dan 60 jaar; zij bezaten voor bos een lage ecologische waarde. In de oudere percelen was een beperkte ondergroei met onder meer Vuilboom en soms Bos- en Lijsterbes aanwezig; in de nieuwere was Pijpenstrootje dominant. De percelen in de zuidwesthoek waren nog jong en de bomen bevonden zich veelal in de staakfase. In

dat deel van het terrein waren nog in de tweede wereldoorlog aangelegde loopgraven te vinden. Daar bevond zich ook een open perceel van 50 x 100 meter, op de topografische kaart aangegeven als heide, maar geheel begroeid met Pijpenstrootje. Hier en daar groeide een inlandse Eik. In de iets lager gelegen en vochtige noordwesthoek was het bos open en groeide ook struikheide.
Het gebied was in beheer bij Staatsbosbeheer (SBB) en openbaar toegankelijk op wegen en paden.

Verbindingszone oostzijde 2015 met dode Eik, heide en opslag van Grove den.

Situatie 2015

De verbindingszone werd in 2005 vrijwel geheel van zijn bos ontdaan. Niet alleen de stammen werden geoogst, de stompen werden uit de grond getrokken en de meeste takken afgevoerd. Aan de zuidzijde bleef een strook van circa 30 m al wat oudere Zeeden gespaard en in de meest oostelijke punt mochten wat Grove dennen blijven staan. Daar liet men vervolgens de zaailingen van de Grove den en Berk ongemoeid; elders werden die bestreden. Ook in de uiterste zuidwesthoek konden enkele zaailingen van de Grove den opkomen en over een groot gebied kwam daar massaal Vuilboom op. Alle verspreid staande Zomereiken ontsnapten ook aan de zaag. Zij stonden vervolgens zo geëxponeerd, dat ze vrijwel allemaal doodgingen door verdroging.
Een deel van de rabatten en alle loopgraven werden dichtgegooid. De meeste bospaden werden samen met de omgeving geëgaliseerd en zijn nu onvindbaar. Waarschijnlijk werd daarbij de zaadbank beschadigd.
Aan beide zijden van de Putse Baan bleef het terrein open en begroeide met Struikheide, Pijpenstrootje en dikke plakkaten mos. In de nattere delen groeide ook Dopheide. Er werden twee overwinteringsplekken voor de Gladde slang ingericht. Hier wordt de laatste jaren stootbegrazing met zo'n 200 schapen toegepast. Dat zet de vegetatie fors terug, maar zorgt nauwelijks voor verarming van de grond, omdat de dieren niet 's avonds naar een schaapskooi worden gedreven. De grenzen van de begraasde delen zijn na enkele jaren nog eenvoudig aan te wijzen.
Het pad langs de noordzijde is na het verwijderen van het bos natter geworden en staat 's winters voor een deel onder water.

Verbindingszone west zijde met onlangs gerooide berken. Op de achtergrond massale opslag van Vuilboom.

Methodiek

Toen bekend werd dat SBB het bos zou kappen, besloten enkele leden van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom een broedvogelinventarisatie te ondernemen. De resultaten daarvan konden als nulmeting worden gezien voor later te houden inventarisaties.
Beide inventarisaties werden uitgevoerd conform de richtlijnen van de uitgebreide territoriumkartering van Sovon (van Dijk 2004, van Dijk & Boele 2011).
Bij de inventarisatie van 2004 werden tussen 29/3 en 29/5 8 min of meer volledige rondes van circa 1½ uur gelopen; 2 door Hidde Bult, 1 door Ton Bakker en 5 door de auteur. Hidde Bult maakte nog een onvolledige ronde op 11/4 's middags. De meeste inventarisaties vonden plaats in de ochtend; steeds werd pas ruim na zonsopkomst begonnen. Nachtvogels werden onderzocht tijdens twee korte avondbezoeken

op 9/7 en 8/8 door RT en HB. Totale inventarisatietijd 752 minuten, hetgeen neerkomt op 29,2 min/ha. De gegevens werden, zoals toen gebruikelijk was, op papier uitgewerkt en door SBB gedigitaliseerd.

Stootbegrazing 2015

In 2015 werd op 27/2 het terrein verkend en tussen 10/4 en 23/6 10 volledige vroege ochtendrondes gelopen, die veelal even na zonsopkomst startten en circa twee uur duurden. Totale inventarisatietijd 1.275 minuten (= 49,5 min/ha). Op 17/5 vond een avondbezoek van 60 minuten plaats. De maand maart kon vanwege ziekte niet benut worden.
Regelmatig werd tijd uitgetrokken om zo zuiver mogelijk te proberen alle vogels van het open veld op te sporen, om zo te kunnen controleren of dat overeen kwam met de uitwerking door Autocluster en om te bepalen of een nieuwe ronde leidde tot de aanname van een extra territorium.

In de noordwesthoek is enige vernatting opgetreden en komt Dophei voor.

De inventarisatie van 2015 werd uitgewerkt via Autocluster van Sovon. Twee waarden werden gecorrigeerd, omdat het computerprogramma niet een zuivere weergave gaf van de veldsituatie. Zo werd bij de Kleine Bonte Specht een territorium afgetrokken, omdat een groot deel van het open terrein ongeschikt is voor deze soort, maar bij bezoek 1 op 10/4 in de bosstrook van Zeeden en elders in een solitaire Eik een roepend paar werd waargenomen. Ook bij de Roodborsttapuit werd er één afgetrokken, omdat bij het laatste bezoek kon worden vastgesteld dat het in totaal om slechts 6 territoria ging.

Afkorting
Terr = territorium of territoria.

Resultaten
De resultaten van de beide inventarisaties zijn weergegeven in tabel 1. Het aantal broedvogelsoorten bleef met circa 30 ongeveer gelijk, maar het aantal territoria nam gevoelig af van 174,5 in 2004 tot 100 in 2015. Opvallend is wel dat in 2015 nog veel bosvogelsoorten voorkwamen in de enkele stukjes bos die bleven staan (in ieder geval Grote en Kleine Bonte Specht, Roodborst, Goudhaan, Bonte Vliegenvanger, Kuif-, Pimpel- en Koolmees, Boomklever, Boomkruiper, Vink, Groenling en Goudvink).

Verbindingszone westzijde 2015 met aangelegde overwinteringsplaats voor Gladde slang. Op de achtergrond het Kleine Meer.

Verschillende soorten van bosranden of open veld kwamen reeds in 2004 voor, zoals Nachtzwaluw, Boomleeuwerik en Boompieper. Hun aantal nam uiteraard wel toe. Opmerkelijk is het verschijnen van de Goudvink (een bosvogel) in de 2015 inventarisatie, nadat vrijwel al het bos was verwijderd. De oorzaak daarvan ligt in de enorme toename van de soort in West-Brabant en het opschieten van jonge Fijnsparren in het onderzoeksgebied. Globaal hetzelfde geldt voor de Kleine Bonte Specht en de Boomklever.

Tabel 1. Resultaten van de broedvogelinventarisaties van 2004 en 2015, met de daarbij toegepaste correcties en de berekende dichtheden en wat bijzonderheden voor 2015. * = Rode Lijst 2004 (van Beusekom *et al.* 2005). 0,5 = 0 – 1, ACl = Autocluster.

	SH 2004	dichtheid 2004	ACl 2015	corr 2015	totaal 2015	dichtheid 2015	bijzonderheden 2015
Buizerd	0,5	1,9					
Houtduif	3	11,7					
Koekoek*			1		1	3,9	ook in Kleine Meer
Nachtzwaluw*	1,5	5,8	5		5	19,4	
Groene Specht*	0,5	1,9					
Grote Bonte Specht	4	15,5	1		1	3,9	bosrand Z
Kleine Bonte Specht			2	-1	1	3,9	bosrand Z
Boomleeuwerik	2	7,8	3		3	11,7	
Boompieper	8	31,1	14		14	54,4	
Graspieper*			2		2	7,8	
Winterkoning	19	73,8	1		1	3,9	randgeval
Heggenmus	3	11,7					
Roodborst	19	73,8	2		2	7,8	randgevallen
Gekraagde Roodstaart	2	7,8					
Roodborsttapuit			7	-1	6	23,3	
Merel	5	19,4	1		1	3,9	
Zanglijster	1	3,9					
Sprinkhaanzanger			1		1	3,9	
Tuinfluiter	3	11,7	1		1	3,9	
Zwartkop	6	23,3	4		4	15,5	
Tjiftjaf	13	50,5	5		5	19,4	
Fitis	16	62,1	26		26	101,0	
Goudhaan	5	19,4	1		1	3,9	bosrand Z
Grauwe Vliegenvanger*	1	3,9					
Bonte Vliegenvanger			1		1	3,9	randgeval
Staartmees	1,5	5,8	1		1	3,9	
Matkop*	2	7,8					
Kuifmees	8	31,1	2		2	7,8	randgevallen
Zwarte Mees	5	19,4					
Pimpelmees	3	11,7	2		2	7,8	randgevallen
Koolmees	12	46,6	4		4	15,5	randgevallen
Boomklever			1		1	3,9	randgeval
Boomkruiper	6	23,3	1		1	3,9	bosrand Z
Gaai	2	7,8	1		1	3,9	
Vink	21	81,6	4		4	15,5	randgevallen
Groenling			1		1	3,9	randgeval
Sijs	1	3,9					
Kruisbek	0,5	1,9					
Kneu*			6		6	23,3	Inventarisatie lastig
Goudvink			1		1	3,9	randgeval
aantal soorten	30	30,0	29		29		
aantal territoria	174,5	677,7	103		100	392,2	

Territoria Nachtzwaluw 2015

Bespreking belangrijkste soorten

Buizerd. Op 7/5, 9/5 en 23/5/04 1 ex; op de laatste datum ook roepend.

Koekoek. In 2015 regelmatig pendelend en roepend waargenomen tussen het Groote en het Kleine Meer. Ook in 2004 werd het heen en weervliegen tussen beide vennen waargenomen, maar toen werd niet in het onderzoeksgebied geroepen.

Nachtzwaluw. Op 17/5 1 en op 8/8/04 2 mannetjes, die niet met zekerheid van elkaar te

onderscheiden waren. In 2015 duidelijk 5 zangposten.
Kleine Bonte Specht. 10/4/15 was een superdag voor deze soort; ze werden op 4 plaatsen waargenomen, waarvan twee binnen (bosrand-zuid en solitaire Eik) en twee buiten het onderzoeksgebied.
Grote Bonte Specht. Terr in bosrand-zuid.
Boomleeuwerik. In 2004 al zeker twee terr en in 2015 toegenomen tot drie.
Boompieper. Zoals verwacht een forse toename van 8 naar 14 paar.
Graspieper. Op de open vlakte langs de Putse Baan brachten twee paar hun jongen groot.
Gekraagde Roodstaart. In 2004 twee terr.

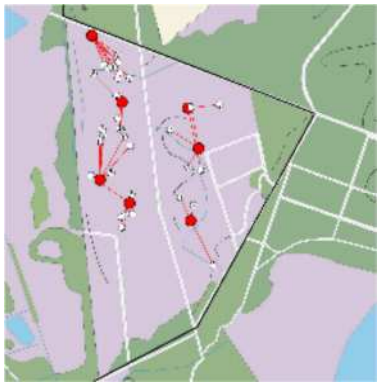
Roodborsttapuit 2015

Roodborsttapuit. Alleen in 2015. Autocluster berekende 7 terr. In de broedtijd werd echter stootbegrazing met zeker 200 schapen toegepast, waardoor afrasteringen in het terrein verschenen en verschuivingen van de territoriale Roodborsttapuiten optrad. Bij een zeer intensieve telling op 22/6 werden 6 paar gevonden; de meeste met jongen.
Sprinkhaanzanger. In het wat vochtige noordwestelijke deel een regelmatig zingende Sprinkhaanzanger.
Fitis. Met 26 terr de meest algemene soort in het onderzoeksgebied in 2015.
Grauwe Vliegenvanger. Op 23/5/04 een zingende man.
Bonte Vliegenvanger. Dit "territorium" berust op zangwaarnemingen in het onderzoeksgebied, net ten noorden van de ingang van het landgoed, waar de soort tot broeden kwam.
Boomklever. Ook een typisch randterritorium, dat alleen aan het begin van het broedseizoen bezet was.
Vink. Met 21 terr meest algemene soort in 2004.
Sijs. Op 7/5/04 een alarmerend paar.
Kruisbek. Op 9/5/04 een niet zingende man.
Kneu. Op de open vlakte langs de Putse Baan waren steeds meerdere paren actief.

Niet broedvogels
2004: 11/4 Barmsijs 1 ex en 23/4/04 op 2 plaatsen roepend; 23/4/04 Rietgors.
Beide jaren: Blauwe Reiger en Buizerd overvliegend.

Overige fauna
2004: Levendbarende Hagedis, Ree en Haas.

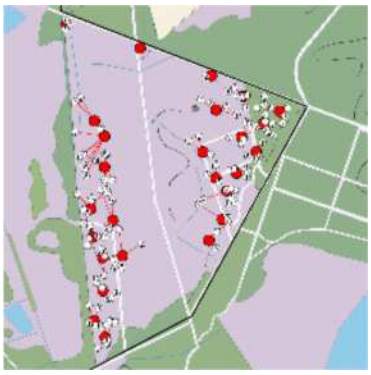
Fitis 2015

Habitatveranderingen
De ecologische vogelgroepen volgens Sierdsema (1995) kunnen inzicht geven in de veranderingen in het landschap en de vegetatie, alsmede in de veranderingen in de tijd. Bij alle groepen werd rekening gehouden met de veeleisendheid; deze werd genoemd na de broedvogelsoort als die groter is dan 1. De voor de verbindingszone meest relevante groepen zijn:
402 Wulp-groep: open heide, al dan niet grenzend aan cultuurland.
Van deze groep kwam alleen de Graspieper in 2015 voor.
602 Roodborsttapuit-groep, lage struwelen en heggen, hoge ruigten (heide, stuifzand en hoogveen).
Van deze voor 2015 belangrijke groep kwamen de Roodborsttapuit (2), Fitis en Kneu (2) voor. Zoals voor de hand lag, nam de groep toe.
603. Grasmus-groep: struwelen, opslag en zeer jong bos, bosranden met struiken.
Van deze groep ontbraken nogal wat vertegenwoordigers, waaronder de naamgever. Rekening gehouden moet worden met de Heggenmus, Roodborsttapuit (2), Tuinfluiter, Fitis en Kneu (2). Mede door de vergelijkbare samenstelling met de vorige groep, nam ook deze fors toe.

Boompieper 2015

604. Winterkoning-groep: jong bos, struiklaag in bossen.

Van deze vrijwel volledige groep waren Winterkoning, Roodborst, Merel, Zanglijster (2), Zwartkop, Staartmees, Matkop en Goudvink (2) aanwezig in het studiegebied. Hoewel van deze groep in beide onderzoekjaren vertegenwoordigers aanwezig waren, is kennelijk de ontwikkeling van jong bos in 2015 minder belangrijk dan de in 2004 aanwezige struiklaag in de bossen. Misschien was het beter de Fitis bij deze groep te betrekken.

702. Geelgors-groep: open bos, bosranden en boomgroepen met kale, zandige bodem.

Deze groep wordt vertegenwoordigd door Nachtzwaluw (3), Groene Specht (2), Boomleeuwerik (2), Boompieper en Gekraagde Roodstaart (2). Ook hier waren in beide jaren vertegenwoordigers present. De toename werd verwacht, maar is niet al te groot.

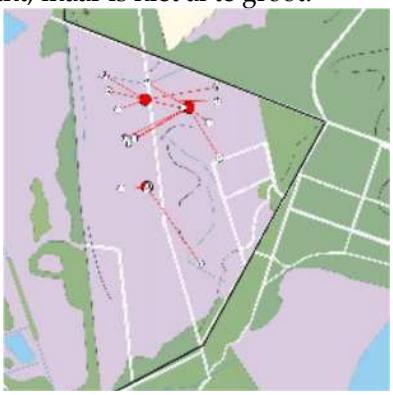

Boomleeuwerik 2015

801. Vink-groep: opgaand bos.

Hier tellen Houtduif, Koolmees, Gaai en Vink. De achteruitgang was nog groter geweest, als de randterritoria in 2015 niet waren meegeteld.

802. Kruisbek-groep: opgaand bos met naaldbomen.

Goudhaan, Kuifmees, Zwarte Mees, Sijs (2) en Kruisbek (2) zijn hier geldig. Op enkele randterritoria na verdween de gehele groep.

Tabel 2. Overzicht van de voornaamste ecologische groepen in de verbindingszone Staartsche Heide (naar Sierdsema 1995). Δ = verandering tussen 2004 en 2015; - = lichte afname, - - = sterke afname, + = toename, ++ = sterke toename, terr = aantal territoria per groep.

Nr	/Periode Groepsnaam	2004 terr	2015 terr	Δ
402	Wulp	-	2	+
602	Roodborsttapuit	16	51	++
603	Grasmus	22	52	+
604	Winterkoning	54,5	11	--
702	Geelgors	21,5	35	+
801	Vink	38	9	-
802	Kruisbek	21	3	--

Rode Lijst

In het onderzoeksgebied kwamen in beide onderzoekjaren maar vier soorten van de Rode Lijst van 2004 voor (van Beusekom *et al.* 2005). Voor 2004 waren dat Nachtzwaluw (1,5), Groene Specht (0,5), Grauwe Vliegenvanger (1) en Matkop (2) en voor 2015 Koekoek (1), Nachtzwaluw (5), Graspieper (2) en Kneu (6). Het aantal territoria van Rode Lijstsoorten was in 2015 wel hoger, 14 tegenover 5. Dit was te voorspellen; op de Nederlandse Rode Lijst komen vrij veel soorten van heide en hoogvenen voor en minder van bos.

Kneu 2015

Discussie

De vogelwereld heeft zich tussen 2005 en 2015 volledig aangepast aan het nieuw ontstane habitat. Momenteel zetten soorten als Boompieper, Boomleeuwerik, Graspieper, Roodborsttapuit, Kneu, Nachtzwaluw, Fitis en Kneu de toon en komen eens algemene bosvogels als Vink, mezen, Roodborst, Winterkoning en

Tjiftjaf nog nauwelijks voor. Wel nam het aantal territoria van soorten van de Rode Lijst toe.

De inventarisatietijd per ha in 2015 was bijna twee maal zo hoog als in 2004. Bovendien werd in dat jaar veel meer gebruik gemaakt van de vroege ochtenduren, zodat de 2015 inventarisatie als duidelijk vollediger kan worden gezien dan die van 2004. Toch werden in 2004 veel meer territoria vastgesteld dan in 2015. Het aantal vogels nam dus fors af.
Het aantal broedvogelsoorten bleef globaal gelijk. Veel bosvogels bleken nog in het onderzoeksgebied aanwezig, maar vooral in randterritoria. Veelal zal het centrum daarvan zich buiten het onderzoeksgebied hebben bevonden. Vaak werden zij vooral aan het begin van het broedseizoen gehoord, in de periode dat een territoriumbezitter nog in zijn gehele territorium zangposten bezet. Gaande het seizoen zijn ze meer in het centrum ervan te horen. Hoewel deze randterritoria aan de eisen voor registratie voldoen, zou het om de vergelijkingen zuiverder te maken, wijs zijn ze slechts als half territorium mee te tellen. Als we deze soorten helemaal niet meetellen wordt de achteruitgang van zowel het aantal broedvogelsoorten als territoria nog schrijnender. Verwijderen van bos leidt vrijwel steeds tot minder broedvogelsoorten en aantallen vogels. Dat werd vaker geconstateerd en in onze omgeving in Kortenhoeff (Teixeira 2007).

Dikke plakkaten mos verhinderen de opslag van Struikheide.

In hoeverre zijn de natuurbeheerders erin geslaagd het Groote en het Kleine Meer ecologisch met elkaar te verbinden? Dat langs de noordzijde van het Groote Meer een strook bos bleef staan, komt door de toenmalige eigenaar, die weigerde dat stuk ook te laten kappen. Dat leek het plan te torpederen, maar inmiddels is duidelijk geworden dat het Groote Meer al maar kleiner is geworden en juist daar massaal Grove dennen zijn opgeschoten. Aanvankelijk broedden daar Roodborsttapuit, Blauwborst, Rietgors en Fitis (Teixeira 2014), maar nu de opslag van de dennen hoger wordt, nemen gaandeweg vogels van jong bos de overhand.
Het doel om meer water naar Grote en Kleine Meer te brengen door de vegetatie van de verbindingszone te verwijderen en zo de verdamping te verkleinen, werd nauwelijks bereikt. Sterker nog; de Eiken die men spaarde in de verbindingszone zijn in hun geëxponeerde stand vrijwel allemaal gestorven door gebrek aan water op de droge zandrug.
Het doel om twee laaggelegen en al maar kleiner wordende vennen ecologisch met elkaar te verbinden via een open zandrug, was natuurlijk vanaf het begin al slecht doordacht en werd ook niet bereikt. Watervogels kunnen nu eenmaal alleen in het water leven. Wel werd het leefgebied van enkele soorten van het open veld vergroot en het is wachten op de komst van de Gladde slang als kers op de taart.

Stootbegrazing met schapen in de verbindingszone op 6-7-15.

Zeker is wel dat sprake is van een kostbaar project. Er moet eeuwig veel moeite worden gedaan om het gebied open te houden en de natuurlijke vegetatiesuccessie tegen te gaan. Momenteel worden hoge kosten gemaakt bij de stootbegrazing door schapen en het handmatig verwijderen van opslag van bomen. Het open terrein heeft wel zijn charme als uitkijkpunt als men op het hoogste punt van de Putse

Baan gaat staan. Maar weegt dat op tegen alle kosten en dat wat inmiddels verloren is gegaan?

Wat resteert na de stootbegrazing; kale opslag.

Dankwoord

Hidde Bult en Ton Bakker liepen zelfstandige rondes bij het onderzoek in 2004 en Tony Bennion hielp mee bij de inventarisatie van 10/4/15.

Literatuur

van Beusekom R., Huigen P., Hustings F., de Pater K. & Thissen J. 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion, Baarn i.s.m. Vogelbescherming Nederland en Sovon Vogelonderzoek Nederland.

van Dijk A.J. 2004. Handleiding Broedvogel Monitoring Project (Broedvogelinventarisatie in proefvlakken). SOVON Vogelonderzoek Nederland, Beek-Ubbergen.

van Dijk, A.J. & A. Boele. 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.

Sierdsema, H. 1995. Broedvogels en beheer. SBB rapport 1995-1, SOVON-onderzoeksrapport 1995/04.

Teixeira, R. 2007. Broedvogels Kortenhoeff 1979-2007. Veerkracht 13: 12-16.

Teixeira, R. 2014. Broedvogelkartering Groote Meer in 2011. Veerkracht 19/2: 2-14.

Wouwbaan 172, 4631 RW Hoogerheide, tel 0164-660305, email teixe14@planet.nl

Verbindingszone westzijde met heide, Pijpenstrootje en opslag van Vuilboom. Broedgebied voor Boomleeuwerik, Boompieper, Kneu en Roodborsttapuit. In de opslag van Vuilboom en berk broeden veel Fitissen. Op de achtergrond de Grove dennen van het Kleine Meer.

Spectaculaire terugkeer Zeearend in Nederland

Fokko Erhart

Bijna alles aan de Zeearend spreekt tot de verbeelding, zelfs voor mensen die geen vogelaar zijn. Zijn bijnaam 'vliegende deur' heeft de Zeearend te danken aan het formaat van zijn vleugels. Met een spanwijdte van 180-224 cm is hij de grootste roofvogel van Europa en dat is inderdaad net zo groot als een deur. Maar deze toppredator is ook een indicator voor de kwaliteit van grote natte natuurgebieden met veel vis, schoon water en respect van de mens voor de natuur. De Zeearend vervult als het ware een ambassadeursfunctie voor grootschalige natuurontwikkeling. Tot de verbeelding spreekt ook de terugkeer van deze soort in Europa. Maar weinig mensen hadden voorspeld dat zo'n kritische vogel, die zich maar langzaam voortplant, zo snel in aantal zou toenemen. De koning van de lucht broedt sinds een paar jaar weer in Nederland: leve de koning!

Opmars in Nederland

In 2015 hebben 6 paren Zeearenden in Nederland gebroed, maar dat is eigenlijk maar sinds kort (tabel 1). Een kleine tien jaar geleden is het eerste Nederlandse Zeearend-jong uit het ei gekropen in de Oostvaardersplassen. Het is natuurlijk niet helemaal uit te sluiten dat er al eerder Zeearenden in Nederland gebroed hebben, maar bewijsmateriaal daarvoor ontbreekt. Niet in de laatste plaats omdat onderzoek (en documentatie!) daarover ontbreekt.

Het eerste Nederlandse broedgeval volgde nadat een paartje in het jaar daarvoor de zomer gezamenlijk had doorgebracht in de Oostvaardersplassen. Het paar bestond uit een tweedejaars vrouwtje (gekleurringd in Sleeswijk-Holstein) en een adulte man die sinds de winter van 2004/05 aanwezig was.

Tabel 1. Plaatsen en jaar waar Zeearend-paren zich gevestigd hebben in Nederland.

Locatie	Vestigingsjaar	Bijzonderheden
Oostvaardersplassen	2006	
Zwarte Meer	2010	Legsel mislukt
Lauwersmeer	2011	
IJsselmonding	2012	In 2011 mislukt
Brabantse Biesbos	2012	Vanaf 2013 2 paar
Dordtse Biesbos	2014	

Een Zeearend scoren 'voor de lijst'
De in Nederland broedende Zeearenden hebben de kans om deze indrukwekkende roofvogel tijdens je vakantie in Nederland te zien aanzienlijk vergroot. Naast de eerdergenoemde 6 paar uit 2015 , gaat het om de hier uitgevlogen jongen (en dat waren er 28 in de periode tot 2014). In de periode voorafgaand aan het eerste broedgeval waren er 's zomers 2 tot 6 vogels aanwezig. Voor eind jaren 1980 waren waarnemingen in de zomer zéér bijzonder.

Uitwijken bij strenge vorst
De kans om in de winter een Zeearend in Nederland te zien is altijd al groter geweest. Maar de nadruk dient gelegd te worden op het woord kans want in de jaren tachtig moest menig vogelaar jaren zoeken voor hij zijn eerste Zeearend mocht bijschrijven in zijn waarnemingenboekje. In die periode overwinterden er 3 tot 12 Zeearenden in Nederland, waarbij de grootste aantallen werden gezien tijdens strenge winters. In die winters kwamen er namelijk Zeearenden vanuit het Oostzeegebied en Scandinavië naar Nederland.

Helft van de wereldpopulatie in Europa
Het totaal aantal Zeearenden in Europa komt volgens de meest recente tellingen uit op ruim tienduizend paar (tabel 2). Vermoedelijk is dat ongeveer de helft van de wereldpopulatie want een vergelijkbaar aantal wordt geschat voor het verspreidingsgebied ten Oosten van het Oeralgebergte.

Binnen Europa zijn er verschillende geografische regio's te onderscheiden waarbij iets minder dan de helft van de broedende arenden zich in de (ruime) omgeving van de Oostzee bevindt. Daarnaast zijn er vergelijkbare aantallen te vinden langs de Atlantische kust van Noorwegen. De overige 10% van de Europese populatie bevindt zich in Centraal Europa (met name in het stroomgebied van de Donau) en op de Balkan

Tabel 2. Aantal broedende Zeearenden in de verschillende Europese regio's in 2012.

Regio	Minimum	Maximum
Oostzee	3.300	4.050
Noorwegen	2.800	4.200
Centraal Europa	400	500
Balkan	300	400
Europees Rusland	2.000	3.000
Totaal Europa	9.000	12.000

In alle regio's in Europa heeft de Zeearend de afgelopen 40 jaar een spectaculaire groei doorgemaakt. Zo bleef het totaal aantal broedparen in de landen rondom de Oostzee in de jaren tachtig steken op 600-700 paar. Schattingen voor heel Europa (uit de jaren zestig) komen op hooguit 1250 broedparen, maar dat is vermoedelijk een ondertelling van het echte aantal.

Bijna uitgestorven door landbouwgif
Eigenlijk is het beter om te spreken van herstel, want het heeft niet veel gescheeld of de Zeearend was halverwege de 20ste eeuw in Europa uitgestorven. De bedreiging kwam vanaf de jaren zestig met name van gifstoffen; zware metalen, PCB's en in de landbouw gebruikte persistente pesticiden zoals DDT.

Deze stoffen hoopten zich op in het lichaamsvet van toppredatoren als de Zeearend en die ze binnenkreeg via haar prooidieren. Het gevolg was een verminderde conditie en een lagere voortplanting. Hierdoor waren jongen minder vitaal, eischalen dunner of waren eieren zelfs volledig onvruchtbaar. De gevolgen waren desastreus: zo bleken in 1966 in Finland 40 nesten totaal geen jongen meer voort te brengen. Nadat natuur- en milieubeschermers de noodklok luidden is er een verbod gekomen op het gebruik van dergelijke stoffen in de landbouw en zijn lozingen van dit soort gifstoffen door fabrieken aan banden gelegd. Het herstel zette daarna voorzichtig in en leidde na een paar decennia tot een flink betere situatie. Ook de bescherming van leefgebieden en het herstellen van grote, natte natuurgebieden heeft bijgedragen aan de leefomstandigheden van de Zeearend.

Premie op z'n kop
Voorafgaand aan de gifgolf van de jaren zestig was er een zo mogelijk nog wel desastreuzere bestrijding van roofvogels. Eind 19e en begin 20ste eeuw keerden overheden namelijk premies uit voor het bestrijden van roofvogels. Zo zijn er tot 1963 premies uitgekeerd in Noorwegen (in dat jaar zijn er nog 168 'arenden' geschoten).
Het is wel bizar, maar deze premies geven een opmerkelijk inzicht in het toenmalige voorkomen van deze dieren. Archieven leren ons bijvoorbeeld dat in Noorwegen in de periode 1864-1869 maar liefst 61.157 premies voor 'arenden' (bestaande uit Zee- en Steenarend) zijn uitgekeerd. Dit betekent dat destijds de aantallen van deze soorten vele malen hoger moeten zijn geweest. Aangezien schattingen voor de huidige populaties uitkomen van 14.000 Zeearenden (3500 paar met twee uitgevlogen jongen per paar) en 4000 Steenarenden in Noorwegen. Een aantal dat destijds dus met gemak in 1 jaar werd afgeschoten.

Niet alleen de Noren, óók de Nederlanders
Noorwegen vormt trouwens geen uitzondering; in de genoemde periode heeft in veel andere Europese landen óók een dergelijke slachting plaatsgevonden. Zo keerde bijvoorbeeld ook de Nederlandse overheid, middels de Jachtwet uit 1852, premies uit voor het doden van schadelijk gedierte. Voor een geschoten arend werd 1 gulden uitgekeerd (vermoedelijk vergelijkbaar met een weeksalaris in die tijd) en 0,30 gulden voor valken, haviken, sperwers, wouwen en buizerds. De goede documentatie van deze premies leveren opmerkelijke aantallen op. Zo zijn er in de periode 1852-1857 niet minder dan 219 Arend-premies uitgekeerd en maar liefst 40.000 voor de overige roofvogelsoorten

Tot slot
De Zeearend is terug en is daarmee het levend bewijs dat het beschermen van vogels en natuur werkt. De beloning is groot: geniet van het zien van de vliegende deur.

Donderdag 4 februari 2016

Foto's: Fokko Erhart

Fokko Erhart werkt bij FREE Nature en is daarnaast een bevlogen vogelaar en -fotograaf. Hij volgde de Zeearend op de voet sinds deze weer terugkeerde in Nederland. De persoonlijke website van Fokko Erhart is www.wildernisfoto.nl.

Naschrift redactie

Na een dieptepunt ten gevolge van vervolging en in de landbouw gebruikte persistente pesticiden midden jaren vijftig van de vorige eeuw, is de Europese (West-Palearctische) populatie van de Zeearend weer sterk gegroeid. Hoe snel dat in zijn werk ging blijkt uit tellingen van circa 900 paar in het begin van de jaren zeventig (Cramp 1980) tot 3.400-3.600 begin jaren negentig (Génsbøl 1995) en dus 9.000-12.000 nu. Heel globaal komt dat neer op een verviervoudiging in de eerste twintig jaar en een verdrievoudiging in de volgende 20 jaar. De groei is dus al wat aan het afvlakken, maar een verdere toename van de populatie mag worden verwacht. Dat laatste geldt zeker ook voor ons land. We zitten nu op zes succesvolle paren, maar hoever gaat dat door en is er nog veel ruimte over?
Volgens Cramp (1980) waren in Noorwegen in de jaren zeventig de nesten in goede voedselgebieden niet verder dan 1-2 km uiteen. Het activiteitengebied van een paar bedroeg daar dan 600-800 ha. In Zweden was dat groter, waarschijnlijk ten gevolge van een lager voedselaanbod. In Duitsland bleken nesten meestal zo'n 3-4 km van het belangrijkste voedselgebied te liggen (Génsbøl 1995), maar afstanden van 6-11 km kwamen ook voor. Veel nestbomen stonden in een bosrand met een open aanvliegrichting. Nestbomen waren veelal meer dan 100 jaar oude dennen of beuken. Uit ons land is bekend dat vooral in veel jongere wilgen wordt genesteld.

Na de spectaculaire terugkeer van de Zeearend in ons land, is het de vraag hoever de populatie zal gaan toenemen. Gezien de gunstige voedselsituatie en mogelijkheden voor nestplaatsen is er nog ruimte genoeg.
Ook onze regio voldoet aan de eisen van de Zeearend. Dat blijkt wel uit de forse toename van het aantal waarnemingen in ons lang niet volledige archief. In de vorige eeuw waren er dat zes, in de 21e 191, waarvan liefst 79 in 2015 (zie bijlage). Vrijwel alle actieve leden van onze VWG namen de soort al waar.
Gaan ze ook bij ons broeden? Zeer waarschijnlijk wel. Regelmatig worden twee vogels bijeen gezien, die zich soms als paar gedragen. Op 21/4/2013 zag en fotografeerde Ton Bakker baltsvluchten boven het Markiezaat, maar ook elders wordt dergelijk gedrag gemeld. Zagen we in het begin vooral eerste kalenderjaar vogels, nu worden ook oudere exemplaren waargenomen met soms al een vrijwel geheel witte staart.
Maar waar gaan ze broeden? Ze worden overal in de regio gezien met zwaartepunten op sedert de jaren tachtig op de zee herwonnen gebieden als de Dintelse Gorzen, Slikken van de Heen, rond de Philipsdam, Prinsesseplaat, Speelmansplaten en het Markiezaat. Overal

komen daar al wilgen voor, die een nest zouden kunnen dragen. In voorjaar 2016 heeft een paar Zeearenden al een nest gebouwd op een eilandje in de omgeving van de Philipsdam. Maar ook op het oude land van de Brabantse Wal kunnen ze zich vestigen, zoals rond de Zeezuiper, in Mattemburgh of het landgoed Groote Meer. Het gebied moet in ieder geval wel rustig zijn. Het blijft dus afwachten, maar een broedgeval binnen één à twee jaar lijkt reëel.
Het voorkomen van de Zeearend in onze regio lijkt sprekend op die van de Slechtvalk. Begin jaren tachtig was dat een sensatie, later gewoon. In 1994 waren ze al het hele jaar rond te bewonderen (Bakker 1994). Het eerste zeker broedgeval werd in 1998 of 1999 gevonden. Momenteel gaat het om circa 7 paar.

Zeearend adult

Bakker, T. 1994. Slechtvalken het jaar rond. Veerkracht 6: 32-43.
Cramp, S. (red.). 1980. The birds of the western Palearctic, Vol. II. Hawks to Bustards. Oxford Univ. Press, Oxford.
Génsbøl B. 1995. Roofvogels van Europa, Noord-Afrika en het Midden-Oosten. 1-408. Schuyt & Co, Haarlem.

Afkortingen
ACle = Adrie Clements, ADui = Adrie Duijnhouwer, AGer = Annelies Gerards, BH = Bep Hartogs, BoZ = Bergen op Zoom, CdH = Cor de Haan, CSte = Cees Steur, DCla = Diana Clarijs, DHei = Dennis Heijnens, DvSt = Dirk van Straaten, DW = Dirk Westra, ea = en anderen, ECor = Erik Corsmit, EdJo = Erik de Jonge, EFro = Evert Froon, EMin = Edward Minnaar, FW = Frans Woord, GuD = Guus Dekkers, GvdH = Gert van der Hart, HB = Hidde Bult, HBen = Han Benard, HCla = Henk Clarijs, HP = Hans Potters, HT = Hubert Tonino, HvL = Hans van Loon, HvS = HES van Schoonhoven, IBro = Ingrid Broek, JFri = John Frijters, JH = Jan Hogerwaard, JJ = JJac = Jos Jacobs, JvOo = J. van Oosterhout, KEls = Koen Elshout, kj = kalenderjaar, KKoo = Klaas Koopmans, LB = Lucy Bult, LdHe = Leo den Heijer, LHop = Louis Hopstake, LP = Leo Plasmans, MBen = Martin Bernard, MdHa = Marike de Haan, MG = Marcel Gerards, MGie = May Gielen, MH = Mark Hoekstein, MKlo = Marcel Klootwijk, MT = Matthew Twort, MvdZ = Mark van der Zijden, N = aantal, Nb = natuurbouw, NvdD = Nieuwsblad van de Dag, PDuj = Paul Dujardin, PMaa = Peter Maas, PW = Pim Wolf, RBui = R. Buijnsters, RH = Ria Hogerwaard, RJB = Roland-Jan Buijs, RKra = Robert Kraaijenveld, RRem = Rob Remijnse, RT = Ray Teixeira, RSch = Rob Schrijvershof, RVel = Rolan Velix, Rode Wouw = Richard Wierenga, SdD = Simon den Dubbelden, SGor = Stephen Gorren, Shop = Sjaan Hopmans, TB = Ton Bakker, TBen = Tony Bennion, TS = Teus Slagboom, VWG = Vogelwerkgroep, WdD = Wilton de Dooij, WdV = Wies de Vries.

Literatuur

N	Datum	Plaats	man	vr	juv	wrn1	wrn2	wrn3	Brd	Gedrag
1	14-3-1900	Markiezaat				NvdD				koningsarend; gevangen bij BoZ
1	19-3-1969	Hogerwaardschor-m				DW				
1	6-11-1994	Spuitkop				TB				juv
1	18-9-1995	Zoommeer-Oost-dam				BH				laag, naar W
1	29-11-1996	Markiezaat-Noord			1	GD				met Grote Mantelmeeuw
1	8-2-1998	Groote Meer-Oost			1	WdD				idem 090298
1	7-3-2000	Spuitkop-ZW				TS				
1	16-12-2001	Philipsdam-eilanden-Z				TS				
1	23-12-2001	Rammegors-West				TB				v Haaften polder via TBak
1	3-3-2003	Hogerwaardpolder-m				TS				juv
1	18-10-2003	Dintelse Gorzen-WW				RBui				
1	15-11-2003	Dintelse Gorzen				RBui	ea			
1	16-12-2003	Philipsdam				GvdH				
1	20-12-2003	Slikken de Heen-O			1	TS	RW			
1	28-12-2003	Slikken de Heen-O			1	TB				
1	2-1-2004	Slikken de Heen-O			1	TB				
1	3-1-2004	Slikken de Heen, W			1	CdH	TdH			
1	4-1-2004	Slikken de Heen, W				HvL				

1	15-1-2004	Slikken de Heen, W				HP				
1	17-1-2004	Dintelse Gorzen-W				RBui	ECor			
1	26-1-2004	Slikken de Heen, W				HT	WdV			
1	22-2-2004	Dintelse Gorzen				JvOo				
1	24-2-2004	Slikken de Heen, W				HT	WdV			
1	17-9-2005	Prinsesseplaat				TB				2e kj >Z
1	15-10-2005	Dintelse Gorzen-O				HP				later in Drievriendenpolder
1	25-2-2006	ZW damaanzet				TS				rondvliegend
1	1-5-2007	Begoniastr. 31				HB				over huis; subadult
1	20-10-2007	Spuitkop-Oost			1	FW				
1	27-10-2007	Duintjes-Zuid			1	TB				rustend en etend waterkant
1	31-10-2007	Spuitkop			1	MH				met 4 Zwarte Kraai
1	1-11-2007	Hogerwaardschor-O			1	RVel	RT	TS	TB	
1	3-11-2007	Spuitkop-Oost			1	PDuja	RT			Plus 2 lastige kraaien
1	4-11-2007	Hogerwaardschor-O			1	RT	HB	JH	RH	vanaf tramhuisje
1	5-11-2007	Spuitkop				HvL				avondschemer
1	6-11-2007	Spuitkop-ZO			1	TS				
1	7-11-2007	Spuitkop-ZO				TS	MdHa			ook op deze plaats 6-11
1	9-11-2007	Hogerwaardschor-O			1	RT	EdJo			morgens Spuitkop-O, licht op rug
1	10-11-2007	Hogerwaardschor-O				HvS	HCla	DCla		
1	11-11-2007	Spuitkop NO				HB	LB			in water op slik, later in berk
1	12-11-2007	Spuitkop-ZO			1	TS	MdHa			
1	15-11-2007	Spuitkop-Oost				MT	MdHa			
1	17-11-2007	Landtong-Oost			1	HCla	DCla	PDuj	SdD	TB, RW, JJ
1	17-11-2007	Hogerwaardpolder-m			1	TB				gelijk met vogel Landtong-Oost
1	18-11-2007	Spuitkop-Oost			1	TS	RT	FW	HT	CdW; TS, RVel
1	21-11-2007	Hogerwaardpolder-m				EdJo	KEls			2e kj
1	6-1-2009	Spuitkop-NO				MdHa	RW			
1	7-1-2009	Hogerwaardschor				RW				
1	8-1-2009	Spuitkop				TS				
1	9-1-2009	Spuitkop-Oost			1	TS				
1	12-11-2009	Spuitkop-Oost			1	TS				vanaf Duintjes
1	13-11-2009	Driehoek				TS	EdJo			
1	14-11-2009	Spuitkop-Oost				HB				
1	20-11-2009	Spuitkop-Noord				EdJo				
1	14-1-2010	Speelmansplaten-N				RJB				
1	15-1-2010	Zoommeer-West-NO				RT				1e kj, op ijs bij kadaver
1	16-1-2010	Zoommeer-West-NO				MdHa	JJac	MT	TS	
1	17-1-2010	Markiezaatsmeer-N				MdHa	TB			op 't ijs
2	19-1-2010	Spuitkop-Oost			1	EdJo				gelijktijdig, 1 ex jong
1	20-1-2010	Speelmansplaten-N				JJjac				in boom
1	20-1-2010	Spuitkop-Oost				EdJo	HP			2e of 3e kj
1	23-1-2010	Spuitkop-Oost				TB	MGer	AGer		
1	23-1-2010	Kreekrakschor-Zuid				MGer	AGer			gelijktijdig
1	4-2-2010	Spuitkop-Noord				TS				
1	24-2-2010	Spuitkop				EdJo				3e kj
2	26-2-2010	Spuitkop	1	1		MKlo				speels, badend
1	1-3-2010	Spuitkop				EdJo				3e kj
1	2-3-2010	Spuitkop-Oost				EdJo				3e kj
1	10-3-2010	Hogerwaardschor-O				EdJo				
1	11-3-2010	Hogerwaardschor-W				EdJo	MH			
1	11-7-2010	Markiezaatsmeer-ZO				TS				
1	12-7-2010	Hogerwaardschor-O				TS				
1	13-7-2010	Proefstrook Mzt-m				RT				2e of 3e kj
1	26-10-2010	Spuitkop-ZO				HP				
2	31-10-2010	Hogerwaardschor-O				TS				
2	13-11-2010	Spuitkop-Oost				TS	JJac			
2	19-2-2011	Spuitkop-ZO				TS				belaagd door Zwarte Kraai
1	23-3-2011	Prinsesseplaat-Zuid				MT				3e kj
1	25-3-2011	Hogerwaardpolder-W				HT	AdV			cirkelend naar Mzt; 2e of 3e kj
1	26-3-2011	Hogerwaardschor-m				RT				

1	27-3-2011	Spuitkop-ZO				TS				
1	9-10-2012	Plaat van de Vliet-O				HT	AdV			
1	12-1-2013	Molenweg-m				HPot				juv
1	13-1-2013	Prinsesseplaat-Zuid				ADui	TB			
1	13-1-2013	Molenplaat, nb				ADui				
1	15-1-2013	Prinsesseplaat-N				LP				
1	27-1-2013	Prinsesseplaat-Z				HvS				niet zeker, groot, op paaltje.
2	17-4-2013	Dintelse Gorzen-WW				HP				
2	21-4-2013	Duintjes-Zuid	1	1		TB			5	onvolwassen
1	3-5-2013	Slikken de Heen, W				PW				
1	16-6-2013	Philipsdam, eilanden N				RSch				
1	21-6-2013	Slikken de Heen, W				DvSt				
1	17-8-2013	Duintjes-midden				RKra				
1	12-12-2013	Philipsdam eilanden				PMaa				
1	12-2-2014	Duintjes-midden				KKoo				
2	5-4-2014	Bergen op Zoom-C	1	1		LHop				
1	20-6-2014	Zeezuiper				HP				2e kj
1	21-6-2014	Zeezuiper				TS	RKra			cirkelend, daarna naar NO
1	29-6-2014	Oesterdam-m				MvdZ				ter plaatse
1	23-8-2014	Landtong-Oost			1	TS				
2	24-8-2014	Spuitkop-Noord			1	TS	RKra			gelijktijdig1 ex NO en 1 ZO
1	27-8-2014	Duintjes-Zuid				MdHa	TS			vlakbij, zie foto's
1	28-8-2014	Hogerwaardpolder-m				HT	WdV	TS		ook naar Duintjes-midden
1	10-10-2014	Hogerwaardschor-O				HP				
1	22-10-2014	Spuitkop-Noord				HB				
1	1-11-2014	Markiezaatsmeer-ZO				TS				landde op de Spuitkop
2	17-1-2015	Spuitkop-ZO				RT	JH	MGer	TB	net 2e kj
2	27-1-2015	Kraaijenberg				TS				zie mail……
1	4-2-2015	Schakerloo karreveld				TS				adult of subadult naar W
2	8-2-2015	Hogerwaardschor-O				TS	RKra			
1	12-2-2015	Prins Karel polder-Z				TS				richting O
1	22-3-2015	Hogerwaardpolder-m				EMin	MH			overvliegend zuidwest
1	4-4-2015	Heensche Polder-N				ACle				>ZW
1	24-4-2015	Zoomland, Zeezuiper				JFri				ter plaatse
1	24-4-2015	Mondaf				RRem				Cirkelend met 2 Buizerds
1	24-4-2015	Hogerwaardschor-O				RKra				overvliegend
1	27-4-2015	Spuitkop-NO				MH				overvliegend
1	3-5-2015	Spuitkop NO				TS				
1	9-5-2015	Prinsesseplaat-N			1	TS				4e kj
1	12-5-2015	Landtong-West				MH				
1	15-5-2015	Duintjes-midden				HBen	MBen	DHei		overvliegend west
1	16-5-2015	Hogerwaardschor-O				HB				"Al dagen present"
1	18-5-2015	Mondaf				Ibro				>Z
1	21-5-2015	Zoomland, Zeezuiper				JFre				ter plaatse
2	22-5-2015	Spuitkop-ZO				EdJo				
1	23-5-2015	Hogerwaardschor-m				RKra				overvliegend
1	24-5-2015	Duintjes				TBen				2e kj
1	24-5-2015	Hogerwaardschor-m				RKra				
1	25-5-2015	Duintjes-Zuid				MvdZ				2e kj
1	26-5-2015	Dwarsdijk e.o.				ACle				>N
1	26-5-2015	Zoomland, Zeezuiper				JFre				3e kj, slapend
1	26-5-2015	Duintjes-midden			1	TS				
1	27-5-2015	Mattemburgh-NW-O				TS				laag ONO, naar Zeezuiper?
1	28-5-2015	Duintjes-midden				TS				
1	30-5-2015	Duintjes-midden				TS				
1	1-6-2015	Duintjes-midden				EFro				
1	1-6-2015	Markiezaat Hoeks Laag				JFri				3e kj, tp
1	4-6-2015	Zoomland, Zeezuiper				JFri				3e kj
1	4-6-2015	Hogerwaardschor-O			1	TS				1e winter
1	7-6-2015	Hogerwaardschor-W				EdJo				eet dode ree
1	10-6-2015	Hogerwaardschor-O				SGor				Mogelijk een 2e ver weg

1	12-6-2015	Landtong-West				MH				
1	12-6-2015	Duintjes-Zuid			1	TS	PW			2e winter
2	14-6-2015	Duintjes-Zuid				MT	EdJo			pakt kuiken K MM
1	15-6-2015	Hogerwaardschor-O				MGie				
1	17-6-2015	Hogerwaardschor-O				EdJo				
1	10-7-2015	Spuitkop-ZO				LdHe				
1	24-7-2015	Zeezuiper			1	EdJo			0	
1	6-8-2015	Duintjes-midden				TS				
1	14-8-2015	Slikken de Heen W				ACle				> Z; zie foto
1	15-8-2015	Spuitkop-Zuid				HB				
2	19-8-2015	Spuitkop-Zuid				TS				cirkelend
2	20-8-2015	Landtong				TS				cirkelend
1	21-8-2015	Grote Prinsesseplaat				MT				
1	22-8-2015	Markiezaatsmeer-N				TB				gaaf
1	22-8-2015	Markiezaat, Baai				TS				
1	29-8-2015	Markiezaat, Baai			1	TS				
1	8-9-2015	Duintjes-zuid			1	TS				telling Duintjes, 3e kj
1	11-9-2015	Hogerwaardschor-O				MT				
1	12-9-2015	Duintjes-midden				TS	TB			telling Landtongtraject
1	12-9-2015	Driehoek				HB				
1	15-9-2015	Duintjes-midden			1	TS				3e fase
1	18-9-2015	Schor St Annaland-Z				ACle				
1	20-9-2015	Landtong-Oost				TS				
1	28-9-2015	Duintjes-midden				TS				
2	1-10-2015	Philipsdam-midden	1	1		HP				man witte staart, vr donkerder
1	1-10-2015	Krammerse slikken-m				HP				donkere staart
1	1-10-2015	Duintjes-midden				TS				
1	2-10-2015	Duintjes-midden			1	TS				
1	3-10-2015	Duintjes-Zuid			1	TB	HB	SHop	PDuj	tp
1	4-10-2015	Duintjes-Zuid				MT				
1	13-10-2015	Duintjes-zuid			1	TS				
1	18-10-2015	Molenplaat-ZO				MT				
1	20-10-2015	Duintjes-midden				TS				
2	25-10-2015	Prinsesseplaat-N				TS	RKra			
1	27-10-2015	Duintjes-zuid				TS				
1	29-10-2015	Duintjes-zuid				TS				
2	31-10-2015	Duintjes-zuid			2	TS	MT			
1	20-11-2015	Bergse Plaat-ZO				TS				hoogte zoekend naar ZO
1	21-11-2015	Spuitkop				TS				jagend
2	22-11-2015	Duintjes-zuid				TS				
1	15-12-2015	Groote Meer-West				WdD				ergens in december
1	16-12-2015	Duintjes-zuid			1	TS				
1	20-12-2015	Kreekrakkade-N				TS	CSte			in Mzt 2 ex
1	20-12-2015	Landtong-West				TS	CSte			in Mzt 2 ex
1	1-1-2016	Duintjes-zuid			1	TS				naar ZO
1	23-1-2016	Vossenweg-N				TS				
1	29-1-2016	**PaardenHoek**				TS				laag rondvliegend
2	6-2-2016	Boerenplaat-Oost				TB				1 ex vrijwel volwassen
1	12-2-2016	Prinsesseplaat-Zuid				MT	SHop			
2	16-2-2016	Kleine Prinsesseplaat				SHop	JH		3?	later richting Markiezaat
2	16-2-2016	Philipsdam-midden				HT	AdV			1 ex subad
1	29-2-2016	Markiezaat, Boskreek				TS				naar west cirkelend
1	2-3-2016	Speelmansplaten-N				TS				laag naar N
1	5-3-2016	Duintjes-midden				TS				
1	4-5-2016	Spuitkop-N				TS				
1	6-5-2016	Hogerwaardschor-O			1	TS				
1	18-5-2016	Proefstrook Markiezaat				RT				2e of 3e kj

Bijzondere broedvogels regio Bergen op Zoom 2015

Ray Teixeira

Dit verslag geeft een overzicht van hetgeen bekend werd over kolonievogels, zeldzame en enkele schaarse (Rode Lijst) broedvogels in de regio Bergen op Zoom tot en met het gehele Zoommeer en de karrevelden van de Schakerloopolder. De rest van het eiland Tholen werd buiten beschouwing gelaten, evenals het eiland St Philipsland. Het vormt een wat uitgebreider regionaal overzicht van het Sovon-project Losse Meldingen Broedvogels, het vroegere Landelijk Soortenproject Broedvogels. Voor achtergronden en eerdere verslagen zie Teixeira 2009 en 2014. De opgegeven aantallen zijn in veel gevallen minima, in veel gebieden werd geen volledige inventarisatie uitgevoerd.
Net als in 2014 werden veel Atlasblokken geïnventariseerd in het kader van het derde Atlasproject van Sovon. Dit was vooral 49-35, waarbij diverse leden van de Vogelwerkgroep (VWG) meehielpen en vooral John Frijters, die de bezittingen van het Brabants Landschap inventariseerde en al zijn waarnemingen ter beschikking stelde. Ook 49-34 werd door velen bezocht. Daarnaast werd aanvullende informatie verzameld van de blokken 49-24 en 49-25 door Ton Bakker, 49-33, 49- 43, 49-45 en 49-46 door voornamelijk Ray Teixeira, 49-44 door Sjaan Hopmans en Hidde Bult en 49-55 en 49-56 ook door Hidde Bult.
De proefstrook in het Markiezaat werd in 2015 niet onderzocht. Enige informatie van het Markiezaat werd verzameld tijdens watervogeltellingen op 14 maart en 15 mei, waaraan een groot deel van de VWG meedeed. Het Delta Project Management telde er weer alle kustbroedvogels. Dit jaar werd een integraal broedvogelonderzoek uitgevoerd in de kapvlakte van de Staartse Heide en de Pottenbergen onder Ossendrecht door Ray Teixeira en de Stoppelbergen, Moretusbos en Bieduinen door Hidde Bult. Zoals gebruikelijk zijn elders alleen incidentele waarnemingen verricht. Voor het bepalen van het aantal territoria of (broed)paren werd de Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek (van Dijk & Boele 2011) toegepast.
In dit verslag werden gegevens van verschillende leden van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom benut, waarvoor veel dank verschuldigd is. Daarnaast leverden Gert-Jan Geleijns (KLu), medewerkers Brabants Landschap en het DPM aanvullende informatie en werd Waarneming.nl (Wnl) geraadpleegd en de Vogelatlas op de Sovon-site.
Afkortingen: BL = Brabants Landschap, BoZ = Bergen op Zoom, cf = conform, div = diverse, DPM = Delta Project Management, ex = exemplaar, juv = juveniel of juvenielen, Klu = Koninklijk Luchtmacht, mil = militair, oa = onder andere, p = paar, terr = territorium, > = meer dan, ≥ = groter of gelijk aan.

Nachtzwaluwnest met de gebruikelijke twee eieren *(Ton Bakker)*

Aalscholver in broedkleed *(Cees Meesters)*

Dodaars
Buitenlust: 6 paar.
Zoomland, Zeezuiper: 1 paar
Zoomland elders: 2 paar.
Augustapolder-Oost: 1 terr.
Augustapolder-West: 1 terr.
Bergse Plaat, Plaatvliet: 5 terr.
Kleine Markiezaat: 5 terr.
Kreekrak-NO: 4 paar.
Hogerwaardpolder: 4-5 paar.
Mattemburgh, de Blaffert: 1 paar.
Mattemburgh, Bloempjesven: 2 paar.
Mattemburgh, Meeven: 1 paar.
Vliegbasis Woensdrecht Paardenven: 1 paar en Afgelaten Ven: zeker 2 paar.
Retentiebekken Hoogerheide: 1 paar.
Kortenhoeff, Akkerenven: 2 paar.
Kortenhoeff, West: 2 paar.
Kortenhoeff, Oost: 0-1 paar.
Ossendrecht, Moseven: 2 paar.
Jagersrust-Zuid: 1 paar.
Kleine Meer: 2 paar.
Kleine Meer, leemputten: 2 paar.
Groote Meer: 5-6 paar
Groote Meer, Talingven: 1 paar.
Groote Meer, Kwekerijven: 1 paar.
Zwaluwmoer: 3 paar.
Kriekelare Duinen: 1 paar.
Golfbaan Bath: 2-3 paar.

Geoorde Fuut
Augustapolder-Oost: volwassen ex 12/6.
Groote Meer-West: 1 terr.
Vliegbasis Woensdrecht, Afgelaten Ven: 6 paar.
Retentiebekken de Kooi: terr van 29/4 tot 10/5.
Markiezaat: 6 paar; alleen broedcode 3.

Aalscholver
Speelmansplaten, eilanden: 124 nesten (Sovon).

Roerdomp Rode Lijst 2004
Augustapolder-Oost: 1 terr
Hogerwaardpolder: ex 4/5.

Zwemmende Blauwe Reiger *(HES van Schoonhoven)*

Blauwe Reiger
Kolonie Vrederust: 70 nesten.

Lepelaar
Zoomland Zeezuiper: 0-1 terr.
Markiezaat, Spuitkop: 162 nesten (BL).

Kolgans
Markiezaat: mogelijk 1 paar.

Grauwe Gans (onvolledig)
Zoomland: 9 paar.
Zoomland Keutelmeer: 2-4 paar.
Prinsesseplaat: > 2 paar.
Molenplaat: ≥ 35 paar, waarvan 20 met jongen.
Markiezaat-Zuid: 24 paar.
Markiezaat-Noord: 9 paar.
Markiezaatskade: 10 paar.
Kreekrak-NW: zeker 5 paar
Kreekrak-NO Surfplas: 11 paar, 23 jongen.

Zoomland Zeezuiper: zeker 2-3 terr.
Kraaijenberg: 0-1 terr.
Markiezaat Duintjes: 1 terr.
Markiezaat steiger: 1 terr.
Hogerwaardpolder: 1 terr.
Lindonk: 1 terr.
Augustapolder: 15 paar met jongen.
Plaatvliet: 4 paar.
Hogerwaardpolder-Oost: zeker 2 paar.
Hogerwaardpolder-West: > 2 paar.
Mattemburgh de Blaffert: 1 paar.
Retentiebekken de Kooi: 1-2 terr.
Kleine Meer: 3 paar.
Groote Meer-West: zeker 2-3 paar.
Groote Meer-Oost: zeker 1-2 paar.
Jagersrust: 3 paar.
Kreekrakpolder: broedgeval.
Golfbaan Bath: 1 paar.

Jonge geringde Lepelaar *(Marike de Haan)*

Indische Gans
Markiezaat, Landtong: ex 16/5.

Keizergans x Brandgans
Markiezaat, Spuitkop: 1 ex.

(Grote) Canadese Gans (onvolledig)
Oudland: 3 paar.
BoZ Anton van Duinkerkenpark: 6 nesten.
Zoomland Zeezuiper: 6 paar.
Zoomland Keutelmeer: 2-3 paar.
Golfbaan Wouwse Plantage: 1 paar.
Wouwse Plantage-Zuid: 2 paar.
Paardenven: 3 paar.
Mattemburgh-Oost: 2 paar.
Prinsesseplaat: 7 paar.
Augustapolder: zeker 7 paar.
Bergse Plaat Slikberging: > 1 paar
Bergse Plaat Snoekplas: 1 paar
Markiezaat-Noord: zeker 2 paar.
Markiezaat-duintjes: 4 paar.
Kreekrak-NW: zeker 6 paar.
Hogerwaardpolder: zeker 2 paar
Hoogerheide Bunkerbaan: 1 paar.
Retentiebekken de Kooi: 1-2 paar.
Kortenhoeff 4 paar.
Völckerpolder: 1 paar.
Kortenhoeff-NO: 3 paar
Moseven: 1 paar.
Kleine Meer: 1 paar.
Jagersrust: 6 paar.
Kreekrakpolder: 1 paar.
Golfbaan Bath: 2 paar.
Schor van Ossendrecht: 1 paar.

Roerdomp ***(Erik de Jonge)***

Brandgans
Markiezaat, Spuitkop: niet onderzocht.
Prinsesseplaat: 15 paar.

Mandarijneend
Mattemburgh-West: 1 paar.
Mattemburgh-Oost: 1 paar.
Golfbaan Wouwse Plantage: 1 broedgeval.
Moretusbosch: 2 paar.
Putte dorp: 1 paar.

Zomertaling Rode Lijst 2004
Duintjesschor: 1 terr.
Hogerwaardschor: 21 man 12/6, 5 man 25/6.

Hogerwaardpolder: 2 paar.
Kortenhoeff-Oost: 1 paar.
Kleine Meer, leemputten: 1-2 paar.
Grote Meer-Oost: 7 mannen 13/5

Slobeend Rode Lijst 2004
Zoomland Zeezuiper: 1-2 paar.
Prinsesseplaat: 26 ex 14/6 en 4 15/6.
Augustapolder-Oost: 3 paar.
Kreekrak-NO: 1 paar.
Hogerwaardpolder: 2-3 paar.
Kortenhoeff: 1 paar.
Kleine Meer, leemputten: 0-1 paar.
Noodpolder: 1 paar.
Golfbaan Bath: 1 paar.

Krooneend man bij Knobbelzwaan (Ton Bakker)

Krooneend Rode Lijst 2004
Zoommeer-Oost: 1 vrouw 26/5.
Kleine Markiezaat: succesvol broedgeval.
Hogerwaardschor: 1 paar.
Plaatvliet: 6, vooral mannen.

Brilduiker Rode Lijst 2004
Markiezaat Landtong: 3 ex 15/6, 2 vrouw 28/6.

Middelste Zaagbek Rode Lijst 2004
Prinsesseplaat: 1 paar.

Rosse Stekelstaart
Augustapolder-Oost: 1 broedgeval.
Markiezaat: zeker 3 terr.
Hogerwaardpolder: 1 paar.
Kreekrak-NO: 1-3 paar.

Wespendief
Oudland: 1 terr.
Zoomland/Lievensberg: broedgeval.
Wouwse Plantage: 1-2 terr.
Woensdrechtse Heide: 0-1 terr.
Mattemburgh: 0-1 terr.
Groot Molenbeek: broedgeval.
Kleine Meer-West: broedgeval.
Bieduinen: 1 terr.
Moretusbosch: 1 terr.

Bruine Kiekendief
Prinsesseplaat: 1 paar.
Kreekrak-NW: 1 paar.
Molenplaat: 1 paar.
Hogerwaardpolder: 1 paar.
A58, afslag Hoogerheide: 1 paar.
Agger Kapitale Watering: 1 paar.
Völckerpolder: 1 paar.
Hoogerwerffpolder: 1 paar.

Blauwe Kiekendief Rode Lijst 2004
Markiezaat Duintjesschor: 1 ex 24/3, 9/4, 3/5, 18/5 man en 24/5.

Grauwe Kiekendief Rode Lijst 2004
Markiezaat Duintjesschor: 1 man (?) 16/6.

Boomvalk Rode Lijst 2004
Het Laag: 1 paar.
Zoomland Zeezuiper: 1 broedgeval.
Lievensberg: 1 broedgeval.
Groot Molenbeek: 1 terr.
Mattemburgh: ex 16/6.
Kraaijenberg: mogelijk 1 terr.
Kortenhoeff: 1 broedgeval.
Hogerwaardpolder: mogelijk terr.
Kriekelare Duinen: 1 terr.
Stoppelbergen: 1 paar.
Moretusbosch: 1 broedgeval.

Slechtvalk televisietoren Roosendaal (Hans de Braaf)

Slechtvalk Rode Lijst 2004
Steenbergen, kerk: 1 paar.
Het Laag: 0-1 paar.
Cargill nestkast: broedgeval, 2 jongen.
Zoommeer-Oost: onduidelijk.
Markiezaat mast 6: 1 terr/paar.
Hogerwaardpolder: 1 nest.
Televisietoren Roosendaal: 1 paar.

Kwartel
Heense Polder: 1 terr.
Akkers Golfterrein Wouwse Plantage: 1 terr.
Borgvlietsche Duinen: roepend ex 28/5.
Plaatvliet 1-2 terr.
Markiezaat, Duintjesschor: 1 terr.
Hogerwaardpolder: 1 terr.
Zuidpolder onder Ossendrecht: 1 terr.
Ossendrecht Noordpolder: 3 terr.
Vijdtpolder: 1 terr.
Nieuwe Zuidpolder: 1 terr.

Haan, vrij broedend langs de Antwerpsestraatweg (Ton Bakker)

Kip
Antwerpse straatweg: 1 paar.

Kluut
Schakerloopolder karrevelden: 54 paar (DPM).
Markiezaat, Spuitkop: 4 paar (DPM).
Markiezaat, Hogerwaardschor: 9 paar (3 DPM).
Hogerwaardpolder: 1 paar.

Kleine Plevier
Steenbergen bezinkputten: 1 terr.
Karrevelden Schakerloopolder: 1 ad 20/6 (0 DPM).
Prinsesseplaat: 2 paar (DPM).
Markiezaat, Hogerwaardschor: 1-2 paar (1 DPM).
Hogerwaardpolder: 1 terr.
Jagersrust: 3 terr.
Noordpolder: 1 terr.
Roosendaal Rozenven: 1 paar.

Bontbekplevier Rode Lijst 2004
Schakerloopolder, karrevelden: 2 paar (DPM).
Markiezaat, Hogerwaardschor: 1 paar (DPM).
Prinsesseplaat: 8 ex 31/5 (DPM 0 paar).

Strandplevier Rode Lijst 2004
Hogerwaardschor: 2 paar. (DPM: 1 paar).

Watersnip Rode Lijst 2004
Schakerloopolder, karrevelden: 1 terr.

Houtsnip
Wouwse Plantage: 1-2 terr.
Woensdrechtsche Heide: broedgeval.
Gemeentebossen BoZ: 1 terr.
Vliegbasis Woensdrecht: 1 terr.
Kortenhoeff-Oost: 1 terr.
Kleine Meer, leemputten: 1 terr.
Groote Meer oprijlaan: 1 terr.
Stoppelbergen: 1 terr.
Zuiveringsinstallatie Bath: 1 terr.

Grutto Rode Lijst 2004
Karrevelden Schakerloopolder: 10 terr.
Augustapolder-West: 1-2 terr.
Hogerwaardpolder: 1 terr.
Van der Duijns Polder: 1 terr.
Retentiebekken de Kooi: 1 roepend ex 14/4.

Wulp
Karrevelden Schakerloopolder: 1 terr.

Zwartkopmeeuw
Schakerloopolder, karrevelden: 6 paar (31 DPM).

Kokmeeuw
Schakerloopolder + karrevelden: 1071 paar (1517 DPM).

Zilvermeeuw
Oesterdam: 1 paar (DPM).
Zoommeer-W Oosterschelderak: 37 paar (DPM).
Zoommeer, Boerenplaat: 55 paar (DPM).
Prinsesseplaat: 15 paar (DPM).

Markiezaat, Spuitkop: 1393 paar (DPM).
Kreekrak-NW: 1 paar (DPM 0).

Kleine Mantelmeeuw (Saxifraga)

Kleine Mantelmeeuw
Zoommeer-W Oosterschelderak: 1 paar (DPM).
Zoommeer, Boerenplaat: 4 paar (DPM).
Prinsesseplaat: 2 paar (DPM).
Markiezaat, Spuitkop: 482 paar (DPM).

Visdief Rode Lijst 2004
Schakerloopolder, karrevelden: 66 paar (112 DPM).

Zomertortel

Zomertortel Rode Lijst 2004
De Heen: 1 terr.
Steenbergen Koningsoordpolder: 1 terr.
Pottersbos: 1 terr.
Het Laag: 1 terr.
Wouwse Plantage: 1 terr.
Hogerwaardpolder: 1 terr.
Völckerdorp: 1 terr.
Dameshoeve: 1 terr.
Woensdrecht Rijzende weg: 1 terr.
Woensdrecht Bossche straat: 1 terr.
Kreekrak-ZW: 1 terr.
Golfbaan Bath: 1 terr.

Ransuil Rode Lijst 2004
Steenbergsche Vliet: 1 paar.
De Heen dorp: ex 1/6.
Lange Water-Noord: 1 ex 18/6.
Lievensberg: 1 broedgeval.
Woensdrechtse Heide: ex 25/6.
Augustapolder-Oost: broedgeval.
Völckerdorp: ex 18/3.
A58 brug SR kanaal: ex p 18/3.
Putte Molenberg: ex 16/3.

Ransuil Scherpenissepolder 30-06-2013 (HES van Schoonhoven)

Nachtzwaluw Rode Lijst 2004
Zoomland: 2 terr.
Lievensberg: 3 terr.
Molenzicht: 5 terr.
Voormalig mil. terrein Zoomvlietweg: 1 terr.
Wouwse Plantage, Zurenhoek: 8-10 terr.
Wouwse Plantage landgoed: ≥6 terr.
Groot Molenbeek: 1 terr.
Funnel Vlb. Woensdrecht Oost: 2 terr.
Woensdrechtse Heide: 16 terr.
Kooiheide, west: ≥1 terr.
Kooiheide, oost: ≥3 terr.
Vliegbasis Woensdrecht: >2 terr.
Zuidgeest: 1 terr.
Onze Lieve Vrouwe ter Duinen: 2 terr.
Kortenhoeff: ≥1 terr.
Kleine Meer-Noord: 1 terr.
Staartse Heide, west: ≥1 terr.
Staartse Heide-verbindingszone: 5 terr.
Staartse Heide, midden: > 3 terr.
Staartse Heide-Oost: ≥2 terr.
Wilhelminakazerne: 1 terr.
Houtduinen: 5 terr.
Kriekelare Duinen: 7-8 terr.
Mil. terrein Ossendrecht: zeker 8 terr.

Bieduinen: 2 terr.
Camping Hazeduinen: 1 terr.
Stoppelbergen: 3 terr.
Wildernisse: 1 terr.
Moretusbosch: 1 terr.

IJsvogel

IJsvogel
Steenbergsche Vliet-Oost: 1 terr.
Lange Water-Noord: 1 ex 18/6.
Zoommeer-Oost: 1 ex balts 13/4.
Markiezaat, Hogerwaardschor: 0-1 terr.
Hogerwaardpolder: ex op 11/4.
Noordpolder: 0-1 terr.

Hop Rode Lijst 2004
Putte, Herenweg: ex roepend 26/4.

Middelste Bonte Specht
Oudland: 1 terr.
Zoomland-midden: ex roffelend 8/5.
Zoomland Zeezuiper: ex roepend 26/6.
Wouwse Plantage: 1 terr.
Mattemburgh-West: 4 terr.
Mattemburgh-Oost: 4 terr.

Oeverzwaluw Rode Lijst 2004
Bergse Plaat, Snoekplas: zeker 145 nesten.

Huiszwaluw Rode Lijst 2004
Völckerpolder: 4 nesten.
Woensdrecht: zeker 78 nesten.
Huijbergen-buitengebied: 1-2 paar.

Rouwkwikstaart
Kraaijenberg: 1 ex.

Nachtegaal Rode Lijst 2004
Steenbergsche Vliet: 1 terr.
SR-kanaal bij Tholen-stad: 1 terr.
Lange Water-Noord: 1 terr.
Molenplaat: 2 terr.
Markiezaat Kreekrakschor: 1 terr.
Markiezaat Hogerwaardschor zeker 7 terr.
Spuikanaal-Zuid: 1 terr.

Paapje Rode Lijst 2004
Kriekelare Duinen: zangpost 10/5.

Tapuit man *(Ton Bakker)*

Tapuit Rode Lijst 2004
Kriekelare Duinen: paar 21/4.

Cetti's Zanger
Steenbergsche Vliet: 1-2 terr.
Lange Water: zeker 1 terr.
Molenplaat Zoommeer: 1 terr.
Zoommeer-West Oosterschelderak: 1 terr.
Molenplaat: 2 terr.
Augustapolder-Oost: 1 terr.
Augustapolder-West: 1 terr.
Plaatvliet: 2 terr.
Bergse Plaat: 2 terr.
Markiezaat Kreekrakschor-Noord: 1 terr.
Markiezaat Kreekrakschor-Zuid: zeker 1 terr.
Kreekrak-Noord haven: 1 terr.
Kreekrak-ZW: 1 terr.
SR kanaal zuid (1042): 1 terr.
Golfbaan Bath: 1 terr.
Spuikanaal-Zuid: 1 terr.

Snor Rode Lijst 2004
Lange Water-Noord: 1 terr.
Markiezaat: Duintjes-Noord: zeker 3 terr.
Plaatvliet: 0-1 terr.
Hogerwaardschor-West: 1 terr.

Spotvogel Rode Lijst 2004
Oud Glymespolder: 1 terr.
Plaatvliet: 1 terr.

Kraaijenberg: 1 terr.
Kreekrak-NW: 1 terr.
Kreekrak-ZW: 1 terr.
Duintjesschor: 1 terr.
Hogerwaardschor: zeker 2 terr.
Hogerwaardpolder: 1 terr.
De Agger: 1 terr.
Kortenhoeff: 1 terr.
Kleine Meer leemputten: 1 terr.
Oud Hinkelenoordpolder: 1 terr.
Putse Moer: 1 terr.
Augustapolder-Oost: 1 terr.

Fluiter
Zoomland: 2 terr.
Lievensberg: 0-1 terr
Wouwse Plantage Zuren Hoek: 1 terr.
Mattemburgh-Oost: 1 terr.
Kooiheide-Oost: 2 terr.
Kortenhoeff: 1 terr.
Staartse Heide: 1-2 terr.
Bieduinen: 1 terr.
Rozenven, Roosendaal: 0-1 terr.

Baardman
Lange Water-Noord: 1 paar.
Molenplaat-Zoommeer: zeker 2-3 paar.
Molenplaat: 1 paar.
Plaatvliet: zeker 4 terr.
Markiezaat Kreekrakschor-Noord: zeker1 terr.
Markiezaat Duintjes-Noord: zeker 4 terr.
Markiezaat Hogerwaardschor: 2 paar.
Hogerwaardschor: 2 terr.
Bergse Plaat-ZO: zeker 2 paar.
Bergse Plaat-ZW: 2 paar.
Kreekrak-West: 1 broedgeval.

Matkop Rode Lijst 2004
Zoomland: zeker 2 paar.
Wouwse Plantage-West: 4 terr.
Wouwse Plantage-Centrum: 2 terr.
Lindonk: 1 terr.
Mattemburgh: circa 6 paar.
Kleine Meer-West: 1-2 terr.

Wielewaal Rode Lijst 2004
Oudland: 4 terr.
Bieduinen: zingend ex 2/5.
Zuiveringsinstallatie Bath: 1 terr.

Grauwe Klauwier Rode Lijst 2004
Hopmeer: man 3/6.

Wielewaal man (Wikipedia)

Raaf Rode Lijst 2004
Vlb Woensdrecht-NW: ex 4/5.

Keep
Stoppelbergen: ex zingend 15/6.

Europese Kanarie
Putte: zingend ex 14/4.
Mattemburgh-Oost: 1 ex zingend 26/6.

Geoorde Fuut, Emerput Breda 15-07-2013 (HES van Schoonhoven)

Literatuur
van Beusekom R., Huigen P., Hustings F., de Pater K. & Thissen J. 2005. Rode Lijst van de Nederlandse broedvogels. Tirion, Baarn i.s.m. Vogelbescherming Nederland en Sovon Vogelonderzoek Nederland.
Van Dijk, A.J. & A. Boele. 2011. Handleiding SOVON Broedvogelonderzoek. SOVON Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen.
Teixeira, R. 2009. Bijzondere broedvogels regio Bergen op Zoom in 2007 en 2008. Veerkracht 15: 38-43.
Teixeira, R. 2014. Bijzondere broedvogels regio Bergen op Zoom 2014. Veerkracht 19/2: 20-24.

Wouwbaan 172, 4631 RW Hoogerheide, tel 0164-660305, email teixe14@planet.nl

Interview met Adrie van den Eijnden

Marike de Haan

Met een stevige tegenwind fiets ik op 27 januari 2016 naar Adrie van den Eijnden in Ossendrecht. Het juiste adres was snel gevonden. Het karakteristieke huis heeft de naam "Vlinder".
Adrie was tot vandaag één van de leden die ik nog nooit had ontmoet. Via de telefoon heeft hij me verteld dat hij fysiotherapeut is. Hij neemt me mee naar de behandelkamer. Ik kan het niet nalaten om te zeggen dat ik niet voor een behandeling kom.
Adrie kan niet aangeven wanneer hij precies lid is geworden, misschien al in 1985. De ledenadministratie geeft hierover geen informatie. In de jaren 80 en begin 90 ging hij regelmatig mee op excursie. Zo bezocht hij een gebied bij Arnhem, waarbij Ton de organisatie in handen had. Het doel van deze excursie was de Appelvink, een soort die Adrie tot op dat moment nog niet eerder had gezien. Ook dichterbij ging hij met excursies van de Vogelwerkgroep mee, onder meer naar het Groote en Kleine Meer en naar het landgoed Bieduinen.

Adrie in zijn werkkamer *(Marike de Haan)*

Fotograferen was en is een hobby van Adrie en mede hierdoor kwam hij bij de vogelwerkgroep terecht. Hij heeft cursussen fotografie gevolgd bij Johan van de Watering.
Met Hans van Buel haalde Adrie ooit de krant, het Brabants Nieuwsblad. Hij snelt naar boven en haalt even later een krantenknipsel uit een ordner. Een bijna pagina groot artikel met een forse foto ligt op tafel. Helaas staat er geen datum op. Op de foto staat Hans met een camera met een enorme lens en Adrie met mobiele telefoon (?). Ze staan op de dijk bij Tholen. Bij tellingen liep hij regelmatig op de Molenplaat en ook op de toen nog lege Bergse Plaat.
Eigenlijk wilde hij biologie gaan studeren. Helaas werd hij uitgeloot. Ter overbrugging is hij fysiotherapie gaan studeren. Het was de bedoeling om na een jaar toch biologie te gaan doen. Dit plan ging niet door. Hij vond het een

interessante studie en trok op met een leuke groep studenten. Zo studeerde hij na vier jaar af als fysiotherapeut. Eerst was hij werkzaam in Roosendaal. Vanaf 1992 ging hij werken in Ossendrecht, eerst zelfstandig en vanaf 2005 in een maatschap. Deze maatschap heeft 7 locaties met in totaal 32 werknemers. Hij schetst de voordelen van een maatschap: overleg met collega's is mogelijk en bij ziekte vervangen ze elkaar. Iedere fysiotherapeut heeft zijn specialismen en zo verdelen ze de patiënten.
Adrie vertelt dat hij op vier jaar studie na altijd in Ossendrecht heeft gewoond. Ze wonen in het huis dat vroeger van zijn schoonouders is geweest. Het zijn twee huizen die bij elkaar zijn getrokken. In een van de huizen is de entree van een winkel nog aanwezig. Zijn vrouw is nooit verhuisd.
Terug naar de vogels. Samen met Bep Hertogs heeft Adrie een aantal jaren Huiszwaluwen in Ossendrecht geteld. Bep was heel fanatiek volgens Adrie en kwam op haar fiets naar Ossendrecht. Adrie heeft altijd interesse gehad in de natuur. Zo heeft hij ook ooit een IVN- gidsencursus gevolgd in Bergen op Zoom. Niet alleen vogels hebben zijn interesse. Met Klaas Koopmans is hij met een batdetector op zoek geweest naar vleermuizen.
Door zijn drukke baan en de komst van de kinderen bleef er geen tijd over om vogels te kijken.
Hij maakt wel tijd vrij voor een heel andere hobby, namelijk accordeon spelen. Hij speelt in een orkest in Huijbergen, het Fravino-orkest en ook samen met een klarinettist als duo. Dit is een manier om zijn hoofd even leeg te maken.
Hij geeft aan dat hij veel van de langskomende mail van de Vogelwerkgroep bekijkt. Zo volgt hij graag de ervaringen van Ton en Ray. Tijd is de bepalende factor. Hij zou deze hobby best weer willen oppakken. Met z'n 52 jaar is hij echter voorlopig aan het werk. Hij heeft veel plezier in zijn werk, maar hij maakt wel werkweken van minimaal 50 uur. Met name de administratie slokt veel tijd op.
Hij vindt het leuk dat hij is uitgekozen voor een interview. Hij heeft het voornemen om zijn gezicht weer eens te laten zien. Hij informeert wanneer de Algemene ledenvergadering is. Ik moet het antwoord schuldig blijven. Met de agenda erbij zie ik thuis, dat deze op 22 maart staat gepland, om 19.30 uur op de Kraaijenberg. Adrie is er van op de hoogte dat Marc Raes dan een power-pointpresentatie gaat verzorgen en deze zou hij best willen zien.

Lobenpolder 7, 4617 MP Bergen op Zoom
email dehaan@brabantsewal.eu

Kievit is nummer één

de vijf

door Marc Molenaars

Twee vogeltellers, Hans Buel en Adri van den Eijnden actief op de dijk bij Tholen.

Adrie met Hans van Buel in het Brabants Nieuwsblad

SWEV-dag op 20 februari 2016 in Nispen

Marike de Haan-Zaalberg

Dagvoorzitter Ton Bakker kon ongeveer 80 personen verwelkomen in de zaal Verhoeven in Nispen. De lezingenreeks werd geopend door Ray Teixeira, met als titel: "De toekomst van het SWEV". Ray legde uit dat het SWEV-bestuur had besloten om op te gaan in Vogels in Brabant (VIB) onder meer omdat de doelstellingen nagenoeg overeen komen. Bovendien was het vinden van opvolgers voor het huidige SWEV bestuur een probleem gebleken.

Kalmthoutse Heide *Marike de Haan*

Hierna volgde een lezing over het Atlasproject. **Henk Sierdsema** liet onder meer zien dat Noord- Brabant vrijwel dekkend is geteld. Het atlasblok waarin een groot deel van het Markiezaat ligt, is het meest soortenrijke atlasblok wat betreft de broedvogels van Noord-Brabant en het zou hem niet verbazen wanneer het dat ook wordt in heel Nederland. Dat ligt echter nog niet vast. Op verzoek van personen uit de zaal liet hij een aantal kaarten zien van soorten als Ransuil, Zomertortel en andere vogels, waarbij een vergelijking werd gemaakt tussen de laatste telling en de vorige atlastelling. Hierbij kwam onder meer naar voren dat bepaalde soorten niet goed uit de verf komen bij de gehanteerde telwijze.

Jochem Sloothaak, die als medewerker bij Brabants Landschap (BL) hèt aanspreekpunt is voor de uilenwerkgroepen in Brabant, benadrukte onder meer dat veiligheid van de mensen die bezig zijn met het plaatsen, controleren en schoonmaken van de uilenkasten van groot belang is. Er worden op dit gebied cursussen gegeven. BL verstrekt behalve nestkasten ook tuigjes waarmee vrijwilligers zich kunnen borgen bij klimwerk. Hij liet cijfers zien, die een indrukwekkende groei van het aantal Steen- en

Kerkuilen tonen. De titel van zijn lezing was dan ook: "Uilenbescherming in Brabant: de olievlekwerking". Dat natuur zich niet altijd laat sturen, bleek uit het verhaal van een Bosuil die nestelt in een Kerkuilenkast, in de bebouwde kom van een Brabants dorp. Jochem benadrukte ook dat het van groot belang is dat er uilenwerkgroepen ontstaan met meerdere leden. Zo is het voortbestaan van het uilenwerk beter gewaarborgd. Opvallend was dat Bergen op Zoom ontbreekt op zijn overzichtskaart met werkgroepen die een facebookpagina bijhouden. Dat klopt natuurlijk, want de VWG heeft er (nog) geen.

Peter Boelee werkt al jaren in zijn eentje aan het beschermen van Steen- en Kerkuilen in Zeeland. Hij vindt dit een prettige manier van werken. Zijn titel "Bevelandse Steenuilen …ondersoort" (met daarachter het icoontje "knipoog") was prikkelend. Iedereen wachtte op een wetenschappelijke onderbouwing van deze stelling. Die kwam er niet, maar de Steenuilen op Beveland reageren en gedragen zich wel anders dan in Brabant.

De snelweg, A-58 naar Goes blijkt een moeilijk te nemen hindernis voor Steenuilen. Een goede verklaring voor dit fenomeen is er nog niet. Peter had ook meermalen vastgesteld dat een paartje Steenuilen verdwijnt, zodra een boerderij leeg komt te staan.

Piet Baseliers gaf een korte toelichting over de excursies die na de middag van start zouden gaan.
De lunch daarna was zeer goed verzorgd en het personeel van zaal Verhoeven deed er alles aan om het ons naar de zin te maken.
Met een routebeschrijving vertrok een groot aantal deelnemers naar de startplaats van de wandeling. Het was nog steeds droog, toen we de Kalmthoutse Heide opliepen, maar buienradar voorspelde niet veel goeds. Terwijl we de eerste vogels, Kuifmezen, hoorden en zagen begon het zacht te druppelen. Enkele Driehoornige mestkevers kruisten ons pad.

Zwarte Kraaien vlogen rond en de druppels werden steeds groter en talrijker.
Op het kruispunt waar de korte route terug boog, kozen de meeste deelnemers voor de korte route. Echte diehards liepen door. Even twijfel of we hieraan goed hadden gedaan, maar toen riep iemand "Klapekster". We konden inderdaad uitgebreid naar een Klapekster kijken, die op een hoge post, een afgestorven den, zat. Nu volgde een stuk dat in de beschutting lag van de dennen en andere bomen van Mont Noir. De meeste vogels hielden het nu ook voor gezien. Het was erg stil in het bosgedeelte. Terug op een open deel met een stevige wind en harde regen zagen en hoorden we diverse Graspiepers. Zeker zes vlogen er rond. De laatste paar kilometer konden er weinig vogels worden genoteerd. De gesprekken gingen over vakantie en andere onderwerpen. We waren helemaal uitgewaaid toen we de auto's bereikten. Alle optiek moest thuis te drogen worden gelegd.

Lobenpolder 7, 4617 MP Bergen op Zoom,
email: dehaan@brabantsewal.eu

Zeevogelexcursie op de Noordzee op 17 oktober 2015

Ria Hogerwaard

Zaterdagochtend om 04.30 loopt de wekker af. Oef, nauwelijks geslapen, dat is vroeg! Even later gaat de deurbel en zijn Leo en Dina gearriveerd om met ons mee te rijden. We hebben met de groep afgesproken om eerst te verzamelen op de carpoolplaats in Hoogerheide en daar de aanwezigen te verdelen over de auto's. Om 05.15 uur zijn we daar. Iedereen is op tijd aanwezig (Hidde, Hans van Loon, Robert, Dina, Leo, Machteld, HES, Marcel, Annelies, Marike, Mija, Sjaan, Jan en ik – Ton en Ray hebben om persoonlijke redenen af moeten zeggen helaas). Het is nog donker, het regent en het is koud. Geen ideale omstandigheden voor een boottocht! De boot van Bouwman Sportvisserij (een voormalig vissersschip omgebouwd tot sportvisschip) zal vertrekken om 07.00 uur vanuit de Binnenhaven van de Roompotsluis. Het was nog even spannend of de tocht door zou gaan, omdat bij golfhoogte van meer dan 1,5 m en barre weersomstandigheden de tocht afgelast zou worden. Maar vrijdagavond kregen we groen licht.

Drieteenmeeuw *(HES van Schoonhoven)*

Grote Jager *(HES van Schoonhoven)*

Ruim op tijd komen we aan, tegen 06.30 uur, en parkeren onze auto's langs het water. We stappen aan boord en enkele deelnemers van onze groep hebben al meteen het gevoel nog niet genoeg lagen kleding aangetrokken te hebben. Jan heeft een doosje pillen tegen zeeziekte meegenomen en deelt deze uit als snoepjes. Hoewel nooit zeeziek geweest nemen we er zelf uit voorzorg ook maar eentje. Jan en ik werden echter beiden al snel misselijk van het pilletje zelf, gelukkig verdwijnt dat gevoel snel. Marko, van de organisatie, heet ons welkom aan boord en stelt ons ook voor aan twee ervaren zeevogelaars die als gidsen mee zullen speuren naar bijzondere vogels.
Het was de bedoeling in westelijke richting uit te varen, maar door de weersomstandigheden besluit de schipper van deze koers af te wijken. We merken al snel dat een regenbroek bijna onontbeerlijk is. Door de wind en het grijze weer voelt het erg koud aan. Er staan flinke golven en het is lastig voortbewegen over de boot. Door de regen zijn de planken glibberig en samen met de heftige schommelingen

wordt je behoorlijk heen en weer gesmeten als je je wilt verplaatsen. Maar dat hield de moedigen onder ons niet tegen. Zelfs Jan, met zijn voet in het gips, liet zich niet ontmoedigen en hinkte met links en rechts mensen en onderdelen vastgrijpend naar de achtersteven. Al snel beginnen verschillende deelnemers ziek te worden. Het merendeel van de deelnemers is stil en zit er witjes bij. Ook binnen onze groep zijn er helaas een paar zeeziek geworden en moesten van misselijkheid af en toe rennen om overboord te gaan hangen. Anderen kwamen niet op temperatuur van de kou en bleven ineengedoken op de bankjes zitten. In de kantine gaan zitten was niet aanbevelenswaardig, daar voelde je de schommelingen nog veel erger. Maar als je, zoals ik, een grage eter ben, moet je toch af en toe wel even naar beneden om iets lekkers te gaan bikken. Je kon er koffie, thee, fris, chocolade snoepgoed, lekkere broodjes en erwtensoep kopen. Dat was niet verkeerd, ik heb het allemaal uitgeprobeerd. Tegen 12.00 uur hadden sommigen er geen bezwaar tegen gehad als de tocht ingekort zou worden. Gelukkig ging het schip draaien, kwam gunstiger op de golven te liggen en zag je een groot deel van de aanwezigen ziende-rogen opknappen. Toen was het meer genieten geblazen en kon je beter op de been blijven om aan alle kanten van het schip vogels te gaan bekijken.

De afgelegde route op 17 oktober 2015.

Grote groepen meeuwen hingen al meteen na vertrek achter de boot. Door het "chummen" met visafval, visolie en brood werd een spoor achter de boot gemaakt, waardoor de wolk meeuwen, Jan-van-Genten, Zeekoeten en Alken achter de boot groter werd. De vogels doken op dit afval af, soms zelfs vechtend om een stukje lekkers. Wij deinsden juist achteruit voor de stank. Over smaak valt niet te twisten.

Tabel 1. Aantal waargenomen soorten per traject. A = Noordzee ter hoogte van Zuid-Holland, B = Noordzee, Zeeuwse Banken, C = Oosterscheldekering Roompotsluis binnenhaven, D = Oosterscheldekering Roompotsluis buitenhaven, E = Roompot ter hoogte van Oostkapelle, F = Voordelta en G = Voordelta ter hoogte van Walcheren.

	A	B	C	D	E	F	G	Tot.
Aalscholver					2		5	7
Alk	7	4						11
Alk of Zeekoet		4						4
Bruinvis		1					3	4
Drieteenmeeuw	2	2					1	5
Dwergmeeuw		15						15
Geelpootmeeuw		1						1
Goudhaan	3	4		1	1		1	10
Graspieper	1	2					1	4
Grijze Zeehond		2						2
Gr. Gele Kwikstaart							1	1
Grote Jager	1	1						2
Grote Mantelmeeuw		4						4
Grote Stern						1	1	2
IJsvogel			1					1
Jan-van-Gent	2	13			3		10	28
Kauw				2				2
Keep	2	2						4
Kleine Jager	1							1
Kl. Mantelmeeuw		4						4
Kokmeeuw		1						1
Koperwiek		2					1	3
Kramsvogel	1	1						2
Merel		1					1	2
Noordse Stormvogel		3						3
Oeverpieper	4						4	8
Pontische Meeuw					2			2
Roodborst	1	5						6
Scholekster				1				1
Slechtvalk	1						1	2
Spreeuw		6						6
Steenloper				2				2
Stormmeeuw		1						1
Veldleeuwerik		1						1
Velduil	3	1					1	5
Zanglijster	3	1						4
Zeekoet	11	17						28
Zilvermeeuw		1						1
Zwarte Zee-eend							3	3
Zwartkopmeeuw							1	1
Eindtotaal	**43**	**100**	**1**	**6**	**8**	**1**	**35**	**194**

De week ervoor is, tijdens een tocht, onder meer een Grauwe Pijlstormvogel gespot, maar werden geen jagers gezien. Wij hebben dat geluk wel, een Kleine Jager, die een Grote Jager achtervolgt, wordt even later zelf door een

Slechtvalk belaagd. Het is grappig om aan te horen; als er iets bijzonders wordt gezien, wordt de soortnaam hard roepend over het schip rondgebazuind, zodat je nauwelijks iets hoeft te missen. Kenners genoeg aan boord. Bij het zien van de Noordse Stormvogel hoor je zelfs alle kenmerken opnoemen. Zelf genoot ik erg van de kleuren van de jonge Jan-van-Genten, hoewel de ouderen ook niet onaantrekkelijk zijn.

Halfwas Jan van Gent (HES van Schoonhoven)

Overvliegende Velduilen, daar keek ik wel van op. Je weet wel dat ze trekken, maar ze op volle zee over zien vliegen is dan toch wel weer apart. Wat we zeker niet verwacht hadden waren de kleine vogeltjes, die moe van het vliegen wel heel benaderbaar waren als ze aan boord op adem probeerden te komen. Leverde het eerste exemplaar, de Keep, eerst nog een run van fotografen op, even later hoorde je alleen nog: "pas op de Keep". Dan zat het beestje vlak achter een schoen, of scharrelde hij ineens tussen de benen van druk fotograferende en kijkende mensen. Hij ging zelfs op de schouder van iemand zitten en man en vogel keken elkaar aan. Een groepje Graspiepers vloog voorbij, maar landde niet. Een Roodborst liet zich ook gemakkelijk fotograferen toen hij zelfs op weg ging naar de kantine. Erg schattig waren de Goudhanen, waarvan er één het zelfs waagde om op Jan zijn handschoen te gaan zitten. Helaas waren we te traag met het nemen van een foto. Het beestje landde even later tussen mijn voeten en keek van beneden naar mij omhoog. Je zou toch denken dat je dan een mooie foto kunt maken, maar je wordt te gretig en vergeet je instellingen.

Zielig vond ik wel toen op een klein vogeltje gejaagd werd door de meeuwen. Het beestje vloog laag over het water en kon ternauwernood aan zijn belagers ontsnappen en zocht zijn toevlucht op de boot. Marcel zag hoe een Goudhaan werd geraakt door een golf waarmee het meteen einde verhaal was voor dit diertje. Er werden verschillende Bruinvissen gezien, waarvan ik er slechts schimmig een voorbij zag zwemmen. Van de zeehonden zag ik gelukkig van één exemplaar het kopje boven water.

Volwassen Jan van Gent (HES van Schoonhoven)

Bij terugkomst was het een behoorlijke drukte van binnenvarende schepen. Lagen we bij vertrek nog alleen in de sluis, nu was het aanschuiven. Na het aanleggen bij de steiger werden er grote kisten met zagers en pieren aangedragen. De organisatie had net verteld dat we nog iets meekregen en ik dacht een zakje wormen? Maar dat bleek voor de vissers te zijn die nog na ons zouden vertrekken en dan de hele nacht op zee bleven. Daar was niemand jaloers op. Wij kregen een ansichtkaart met vogelfoto.

Drieteenmeeuw (HES van Schoonhoven)

Tot slot zagen we bij aankomst een IJsvogel over de kade vliegen. Bonus! In totaal zagen we 188 exemplaren van 39 soorten vogels en zes zoogdieren van twee soorten.

Iedereen toog weer op eigen gelegenheid huiswaarts. Thuis bleef ik het gevoel houden nog op de boot te zitten. De beweging ging niet uit mijn hoofd. Toen ik ook nog houvast ging zoeken aan stoelen en banken ben ik maar vroeg mijn bed ingedoken. Waarschijnlijk ook erg moe van de hele lange dag.

Roodborst op weg naar de kantine (HES van Schoonhoven)

Al met al heb ik erg genoten van de tocht, al was ik even aan het eind van de ochtend dat gevoel kwijt, de middag heeft veel goed gemaakt. Helaas was dat niet bij iedereen het geval. Ik kan me ook wel voorstellen dat de lol er wel af is, als je de hele reis beroerd bent geweest. Voor een enkeling is de tocht wel voor herhaling vatbaar. Ik wil in ieder geval Hidde bedanken voor de geweldige lijst met soorten die we gezien hebben. Hans, als ervaren zeerot (zeiler), heeft ons met zijn gps een prachtig kaartje bezorgd, waarop de gevaren

Goudhaan aan boord (HES van Schoonhoven)

route uitgebreid in beeld gebracht is. Hierop is goed te zien hoe de schipper is afgeweken van de uitgezette koers om de reis voor alle deelnemers iets aangenamer te maken.

Jan van Gent, 1e kalenderjaar (HES van Schoonhoven)

Eurobirdwatch 2015 op zaterdag 3 oktober

Marike de Haan

Al vroeg fietste ik die ochtend naar de Duintjes. Ik was er om 8.00 uur, maar de eerste tellers waren al begonnen: Hidde Bult, Simon den Dubbelden en Paul Dujardin zaten startklaar met kijker en telescoop. Het was half bewolkt, windstil tot windkracht 1, temperatuur 8 (om 8 uur) tot (om 12 uur) 15 graden C. Iets later kwamen Sjaan Hopmans en Ton Bakker. Ik bood aan om alles te noteren. Ik vertelde dat ik vooral hoopte op een Bladkoning, want die had ik nog nooit gezien of gehoord. Gevat merkte Hidde op: "Aan dat laatste kunnen we wat doen" en ja, even later kwam het geluid van een Bladkoning uit zijn smartphone. We konden meteen aan de bak. Een grote groep van 573 Wulpen vloog in enkele kleinere formaties over ons heen. Zij hadden de nacht doorgebracht op het eiland in het Markiezaat, de Spuitkop. Ook ganzen verlieten in hoog tempo het gebied. In totaal werden er 351 Grauwe Ganzen, 74 Kolganzen en 10 Toendrarietganzen geteld. Na een half uur ontdekte Sjaan dat er nog helemaal geen treinen voorbij waren gereden. We boften inderdaad op dit punt, want er waren werkzaamheden op het spoor en de passagiers werden met bussen vervoerd.

Een deel van het deelnemersveld achter hun telescopen *Marike de Haan*

Kleine vogels trokken ook over. Zoals altijd was er discussie wat nu echte trekkers waren en wat niet. We noteerden o.a. Koperwiek, Groenling, Kneu, Heggenmus, Merel en Winterkoning. De laatste drie hingen op de locatie rond en waren geen trekkers. 108 Putters waren duidelijk aan het trekken. In onderstaand overzicht staan alle waarnemingen, gebundeld per soort en in principe in volgorde qua tijdstip van waarnemen. Om 10.00 uur werden we verrast door Ria en Jan Hogerwaard tijdens de koffie/theepauze. Pechvogel Jan had een breuk

in zijn voet en kon niet mee tellen. Hij kon al wat hinkend lopen. Ze deelden zelfgemaakte kruidcake uit en koffie en thee.

Het voorterrein *Marike de Haan*

Van binnen helemaal opgewarmd telden we door. Het aantal overvliegende vogels nam sterk af. Bij gebrek aan vogels werden er vakantie ervaringen uitgewisseld. Paul vertelde over een bok die zeer dreigend een smal bergpad versperde en één van onze werkgroepsleden blijkt als ongewenste vreemdeling ooit Egypte te zijn uitgezet. Hij kan dit land nooit meer bezoeken.

Een deel van de deelnemers *Marike de Haan*

Om 11.00 uur liepen we een stukje het pad van de Duintjes in. Kieviten en Knobbelzwanen, die in het Markiezaat aan het rusten en/of foerageren waren, werden via smartphones doorgegeven aan Waarneming.nl door Hidde en Ton. Een juveniele Zeearend was ook ter plaatse op zijn of haar favoriete paal. Iemand maakte de opmerking: "Eric heeft hem toch niet vast geplakt?!" Een score van 12 aanwezige Grote Zilverreigers was niet onaardig.

Om 12.00 uur hielden Sjaan, Simon, Paul en ik het voor gezien. Hidde en Ton gingen nog een half uurtje door en aten in het veld hun boterhammen op. Veel vogels kwamen er niet bij op de lijst. De trek was helemaal stil gevallen. Alle trekwaarnemingen zijn doorgegeven aan Vogelbescherming.
Aan het eind van de middag verzamelden alle tellers en nog een aantal andere VWG leden en aanhang zich bij Sjaan en Mija. Ria en Mija met hulp van Jan en Sjaan hebben ons verwend met een vijfgangen diner. We begonnen met een aperitief met hapjes op het terras, waarbij het vogels kijken gewoon doorging. Daarna kwam er een voorafje en een heerlijke soep aan tafel onder het afdak.
Omdat de temperatuur zakte, verplaatste het hele gezelschap zich daarna naar de keuken voor het hoofdgerecht en het toetje. Het eten smaakte voortreffelijk. Het was een culinair hoogstandje. De sfeer was geweldig en daarmee een super gezellige afsluiting van de dag.

Afkortingen
> = naar, ad. = adult, juv. = juveniel, N = noord, O = oost, tp. = ter plaatse, vr = vrouw, W = west, Z = zuid.

Geteld van 8.00 tot 10.00 uur	
Wulp	573 slaaptrek
Koperwiek	2
Grauwe Gans	351 slaaptrek
Groenling	2
Kneu	3
Heggenmus	2 tp.
Merel	3 tp.
Winterkoning	1 tp.
Putter	108
Houtduif	17
Toendrarietgans	10 slaaptrek
Zanglijster	6
Koolmees	4 tp.
Pimpelmees	3 tp.
Kolgans	74 slaaptrek
Zwarte Kraai	4
Kauw	16 (1 > Z)
Sijs	6
Spreeuw	52 (12 > Z)
Grote Lijster	14 (4 > Z)
Buizerd	2 tp.
Watersnip	2 tp.

Witte kwikstaart	3
Havik	1 tp.
Roodborst	1 tp.
Vink	35 (13 > Z)
Zwarte Mees	1 tp.
Postduif	14
Boerenzwaluw	6
Tjiftjaf	2 tp.
Sperwer	1 tp. vr, ad
Ekster	4 tp.
Gaai	2 tp.
Grote Bonte Specht	1 tp.
Blauwe Reiger	2; 1 >N, 1 >Z
Groene Specht	2 tp.
Canadese Gans	2 >Z
Torenvalk	1 tp.

Vanaf 10.00 uur

Graspieper	1 tp.
Grote Zilverreiger	12
Vink	39
Blauwe Reiger	2 > W,
Boomklever	1 tp.
Groenling	1
Merel	3 > ZW
Veldleeuwerik	3
Roodborsttapuit	2 tp.

Om 11.00 uur een klein stukje het Markiezaat in gelopen, tot de westrand van de Duintjes.

Kievit	xx tp.
Knobbelzwaan	xx tp.
Zeearend	1 juv. tp.
Grote Zilverreiger	3 tp.
Houtduif	1
Zwarte Mees	1
Buizerd	2 (1 met lichte borst), beide tp.
Slechtvalk	1 tp.
Roodborsttapuit	2 tp.
Putter	10
Grauwe Gans	4 tp.
Kolgans	1 tp.
Spreeuw	2
Blauwe Reiger	1 > NW, 1 > Z

Vogels tellen is een ernstige zaak; een deel van de deelnemers met telescopen *Marike de Haan*

Nachtzwaluwexcursie Woensdrechtsche Heide op 1 juli 2015

Marike de Haan-Zaalberg

Onder leiding van Ton en Jan gingen op 1 juli 's avonds om 21.30 onze leden Louis, Sjaan, Ray, Matthew, Dina en Marike en drie introducés van HES, Don Bethume, Karel Hoogteyling en Ben van den Broek op pad om Nachtzwaluwen te zien op de Woensdrechtse Heide, een bekende locatie van deze soort. Vorig jaar hielden we een vergelijkbare Vogelwerkgroep-excursie op 4 juli. Ook toen gingen veel gasten mee.

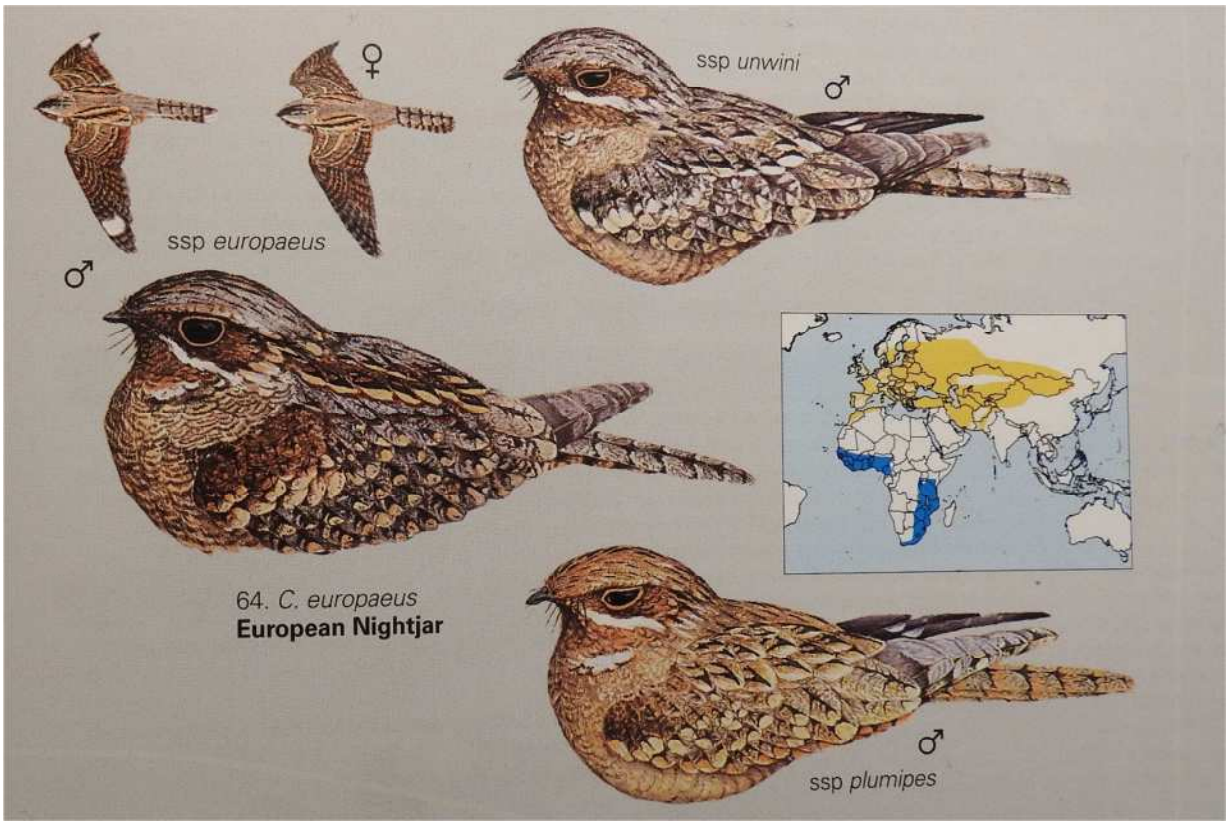

Figuur 1. Afbeelding van de Europese Nachtzwaluw uit de Illustrated Checklist of the Birds of the World.

Op weg naar de open gedeeltes waar de Nachtzwaluwen broeden, hoorden en zagen we al verschillende vogels: Grote Bonte Specht, Sperwer, Torenvalk, Boompieper, Merel, Gierzwaluw, Vink en Roodborst. Op een open gedeelte reageerde al snel de eerste Nachtzwaluw op het geluid van de mobiele telefoon van Ton. Op een gegeven moment hoorden we van drie kanten Nachtzwaluwen snorren. Het snorrende geluid maken de mannetjes alleen als ze zitten, meestal in een naaldboom. Tijdens het vliegen wordt vaak geroepen (kwiek), maar dat geluid maken beide geslachten en is dus minder geschikt om het aantal paren in een gebied te bepalen. Het duurde vrij lang voordat we het eerste exemplaar zagen vliegen.

De maan kwam op boven de bomen (Ben van den Broek).

Intussen konden we ook groepjes Wulpen in v-formatie over zien trekken op weg naar hun slaapplaats in het Markiezaat. Ook een Zilvermeeuw en een Kokmeeuw vlogen hoog over. Tjiftjaf en Winterkoning lieten zich horen.
De volle maan kwam prachtig op en we zagen Jupiter en Venus staan. Verschillende Rosse Vleermuizen vlogen rond, maar ook kleinere soorten lieten zich zien. Verrassend was ook een mannetje Houtsnip die over vloog en kort zijn karakteristieke, knorrende baltsroep (orr, orr, orr) liet horen. Sommigen slaagden er zelfs in hem te zien.

Centrale pad met veel snorrende vogels (Ben van den Broek).

Ineens vloog geruisloos een mannetje Nachtzwaluw op vrij korte afstand voorbij. Duidelijk waren de witte vlekken op de onderzijde van de vleugels te zien. Hierna ging het hard. Diverse keren zagen we op korte afstand één of soms twee Nachtzwaluwen licht en wendbaar, soms even stijgend, dan weer plots glijdend langs komen en uit het zicht verdwijnen. Ook zagen we een enkele keer eentje zitten in een Grove den. We hoorden niet alleen het snorren maar ook de alarmroep die aangeeft dat er een nest in de buurt moet liggen. Een enkele keer hoorden we het klappen met de vleugels.
Ton vertelde dat Nachtzwaluwen trekvogels uit Afrika zijn, die meestal pas in mei bij ons verschijnen om te broeden (zie figuur 1). Als lange-afstand trekkers kunnen ze goed vliegen en hebben dan ook lange vleugels. Ze wegen maar weinig en maken nauwelijks een nest, waarin steeds twee eieren worden gelegd. In een goed seizoen zien ze soms kans om twee broedsels groot te krijgen. Een paar schuift dan de broedsels ineen. Dit houdt in dat het mannetje de broedzorg overneemt voor het eerste broedsel en dat het vrouwtje dan aan een tweede legsel begint, dat ze zelf begeleidt. Dit jaar hebben we een vrij koud voorjaar gehad en zit dit er waarschijnlijk niet in.

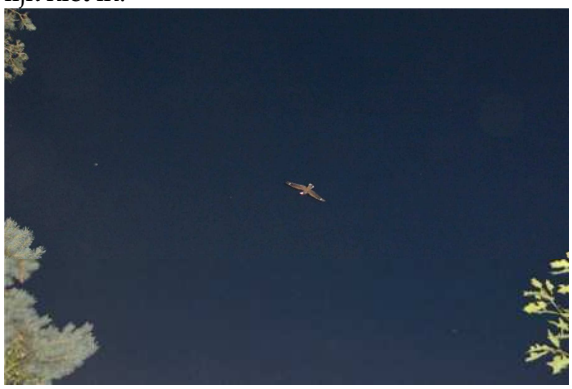

Mannetje Nachtzwaluw vliegend (Ben van den Broek).

Het was al zwaar aan het schemeren toen we een mannetje heel fraai op korte afstand een paar maal zagen bidden. Terwijl we langzamerhand terug begonnen te lopen, hoorden we op nog enkele andere plaatsen snorrende Nachtzwaluwen, waarvan sommigen zelfs Ton onbekend waren. Uiteindelijk kwamen we op een totaal van 11 territoria. Een Gewone Pad kroop over het stoffige en gortdroge pad. Vlak bij de auto's keken we nog even bij een kadaver van een Vos. De stank was bijna niet te harden. Al met al was het een heel geslaagde excursie.

Een Gewone Pad kruiste ons pad (Ben van den Broek).

Ben van den Broek, onze gast uit Schiedam, heeft van deze excursie een leuk verslag gemaakt op zijn site
http://benvandenbroek.blogspot.nl/.

Excursie Groningen 3-5 juni 2016

Ria Hogerwaard

Voor de trip naar Groningen hadden zich 17 deelnemers aangemeld: Hidde en Lucie Bult, Sjaan Hopmans, Mija Schalk, HES en Machteld van Schoonhoven, Wim en Marike de Haan, Marcel en Annelies Geerards, Ton en Margot Bakker, Klaas Koopmans, Robert Kraaijeveld, Peet Goossens, Jan en Ria Hogerwaard. Een 9-tal deelnemers verbleef op de boerencamping in Kolham, de overige deelnemers verbleven bij vrienden, familie, in hotel of B&B. Peet was zelfs de enige gast in hotel de Boer.

Knuppelpad, Dannemeer *(Ria Hogerwaard)*

Jan en ik hadden besloten een week Groningen aan onze Spanje vakantie vast te plakken en zo togen wij al woensdag de 1e naar Kolham. Camping met minimale voorzieningen, maar als je rust zoekt, prima verblijf. Even was ik bang dat we met z'n allen gezamenlijk onder de douche moesten (grote ruimte met douchekoppen uit de muur), maar er bleek toch een grendel op de deur te zitten. Mija en Sjaan kwamen later op de dag ook aan met de tent. Onderweg hadden ze, een advies van Hidde, een tussenstop gemaakt bij de Praambult, waar ze al lunchend Annelies en Marcel aantroffen, die eerst twee dagen in Drenthe gingen logeren. Vanaf de parkeerplaats heb je een weids uitzicht over "de Nieuwe Natuur". Edelherten, Koninkpaarden, Heckrunderen, Vossen, Zeearenden (zij het op afstand bij hun nest) zijn er bijna altijd, en Raven zijn af en toe te spotten. Op de camping is het al genieten van verschillende vogels. In de afwasruimte heeft de Gekraagde Roodstaart een nest gebouwd, onbekend hoeveel jongen, dat konden we niet zien en later ontdekten we ook nog een tweede nest. De Scholeksters vlogen de hele dag piepend over de camping om hun jongen te waarschuwen, maar de Sperwer kreeg er toch eentje te pakken. De roofvogel werd omsingeld door de Scholeksters en door de daar ook aanwezige Boeren- en Huiszwaluwen, maar helaas. Verder genoten we op de camping dagelijks ook van Witte Kwikstaart, Graspieper, Veldleeuwerik, Roodborst, Bosrietzanger, Spotvogel, Geelgors, Kneu, Groenling, Merel, Zanglijster, Tuinfluiter en Zwartkop.

Donderdagochtend 2 juni, na buiten ontbeten te hebben in de zon, zijn we met z'n vieren het eerste vogelavontuur tegemoet gegaan. We reden eerst naar Woudbloem, de Slochter Ae. Dit is een oud riviertje dat samen met de Scharmer Ae in het oude stroomdal van de Fivel ligt. Het zuidelijk deel van de huidige Slochter Ae is een doodlopend riviertje waarin Krabbenscheer goed gedijt. De Groene glazenmaker, een zeldzame en bedreigde libellensoort, is sterk gebonden aan deze plantensoort. In het gebied komen meer dan 20 soorten libellen voor. Die waren ons echter steeds te snel af om vast te leggen wat het was. Daar hoorden we al snel een Roerdomp en zagen er uiteindelijk vier, opvliegend. We zagen ook verschillende Kiekendieven, Bruine, Blauwe. We hadden ook de taak meegekregen een restaurant te zoeken, waar we met 17 mensen konden lunchen/dineren. Zo togen we tussen de middag naar Fraeylemaborg bij Slochteren. Kasteel met aangelegd park. Genietend van de omgeving en de lunch besloten we dat dit een goede gelegenheid was voor de dag erna. 's Avonds naar Hoogezand om daar een restaurant uit te proberen. Een slechtere taak kun je niet meekrijgen.

Kasteel Fraeylemaborg (Ria Hogerwaard)

Vrijdag, 3 juni in de loop van de ochtend arriveren Annelies en Marcel op de camping, gevolgd 's middags door Marike en Wim. Tot onze verbazing zijn Marike en Wim niet alleen. Ze hebben Turf, de Jack Russell, bij zich, die een logé blijkt te zijn. Helaas mocht Turf niet overal naar binnen (beschermde gebieden), maar een bravere hond maak je niet snel mee. Klaas komt tegen de avond. Klaas is ergens gaan eten, Raspatat. Dat zagen we ook steeds op de kaart en we waren benieuwd wat dat was. Een soort patat gesneden in spaghetti slierten en dan gebakken. Het was de bedoeling dat er die avond voor de liefhebbers een avondwake voor het Kleinst Waterhoen zou plaatsvinden bij Onnen. Helaas waren we door de warmte en het hele dag vogels spotten, (de overigen door de lange reis) al zo moe, dat we dat niet meer op konden brengen. Ton, Hidde, Robert, Klaas, Peet, Marcel en Annelies zijn wel gegaan, maar 't Kleinst Waterhoen werd gehoord, noch gezien.

Zaterdag 4 juni was camping Kolham het verzamelpunt om 09.00 uur. Deze dag staat 't Roegwold op het programma. Een jong natuurgebied aan de oostzijde van Groningen.

Roegwold (Ria Hogerwaard)

Voor de realisatie van 't Roegwold is bestaande natuur met elkaar verbonden en zijn voormalige landbouwgronden omgevormd tot natuurgebied. Het kenmerkt zich door een afwisseling van open water, graslanden, ruigte, (riet)moeras en kleine bosjes. Het bestaat uit vijf deelgebieden: Westerpolder, Ae's Woudbloem, Dannemeer, Tetjehorn en Haansplassen met ieder zijn eigen natuurwaarden.

Het **Zuidlaardermeergebied.**
De door Het Groninger Landschap beheerde gebieden de Onnerpolder (337 ha), de Westerbroeksemadepolder (200 ha), de Kropswolderbuitenpolder (260 ha) en de Oostpolder boden sinds een aantal jaren unieke mogelijkheden voor moerasvogels, zoals de Witwang- en Witvleugelstern, Porseleinhoen en in 2015 het Kleinst Waterhoen. Andere belangrijke broedvogels zijn o.a. Geoorde Fuut, Zomertaling en Zwarte Stern. Ieder jaar worden Zeearenden, Dwergmeeuwen, Kraanvogels en Steltkluten

gerapporteerd. Helaas: in 2016 lieten alle moerassterns en de Geoorde Futen het gebied links liggen! Die tegenvaller voor de moerasvogels (en voor ons) komt doordat de beheerder afgelopen voorjaar plots een lager waterpeil heeft ingesteld. Toch blijft een bezoek aan dit omvangrijke gebied van ruim 1.300 ha de moeite waard. Het is landschappelijk erg mooi, er zijn volop weidevogels, Steltkluten draaiden nestkuiltjes en 's avonds laat is er een kleine kans om een Kleinst Waterhoen te horen. Net als het Markiezaat zijn er in het uitgestrekte terrein nauwelijks wandelpaden. Dus moesten we ons vooral per auto naar uitzichtpunten verplaatsen. Om de hoentjes te ontdekken zou je in de avond op stap moeten gaan.

Geoorde Fuut *(Ria Hogerwaard)*

Eerste stop bij Denemarken (Deen betekent "Roeg laand"), natuurgebied Dannemeer: Blauwborst, Grote Zilverreiger, Tureluur, Veldleeuwerik, Rietgors, Grauwe Gans, Kokmeeuw, 2 reeën, Slobeend, Kuifeend, Wilde Eend, Krakeend, Boerenzwaluw, Porseleinhoen, Grutto, Meerkoet, Kluut, Buizerd, Kievit, Gele Kwikstaart.

Het Dannemeer, een groot veenmoeras tussen het Slochterdiep en het Schildmeer. In 2014 is de landbouwgrond hier omgevormd tot een veenmoeras: een mozaïek van open water, riet- en zeggenmoeras, ruigten, broekbos en kruidenrijke graslanden. Een eldorado voor water- en moerasvogels zoals Wintertaling en Watersnip. Het bood Geoorde Futen, Zwarte- en Witwangsterns dit voorjaar een alternatieve broedplaats. Op 21 mei 2016 waren die soorten present en 7 paar Witwangsterns leken te gaan nestelen tussen de Kokmeeuwen. We maakten een kleine wandeling, die deels liep via een 750 m lang knuppelpad door het moeras van 't Roegwold, waar nog her en der boomstronken boven water te zien zijn. Van dichtbij zien we o.a. de Geoorde Futen met hun jong op de rug. Tweede stop op dezelfde weg, korte wandeling over het Knuppelpad: Kleine Plevier, Rietzanger, Porseleinhoen (tweede ex.), Lepelaar, Bergeend, Graspieper, Geoorde Fuut (2 paar met jongen), Bruine Kiekendief, Snor, Houtduif, Grasmus, Witwangstern, Nijlgans, Fitis, Vink, Huiszwaluw, Aalscholver, Kleine Mantelmeeuw, Winterkoning, Geelgors, Scholekster, Regenwulp, Visdief, Steltkluut, Zwarte Stern, Zomertaling, Wintertaling, Grote Canadese Gans, Oeverzwaluw, Tafeleend, Zwarte Ruiter (5 ex.), Wulp.

We lunchen in Fraeylemaborg, wandelen daar kort door de parktuin Holenduif, Kneu, Witte Kwikstaart, Zwarte Roodstaart, Gekraagde Roodstaart, Merel, Putter, Grote Bonte Specht, Boomkruiper, Boomklever, Grauwe Vliegenvanger, Groenling. Nijlgans, onderweg Ooievaar en Torenvalk, en rijden dan naar de Onnerpolder, het Gemaal met uitkijkpost. Gezien: Bosrietzanger, Zwartkop, Ringmus, Heggenmus, Zwarte Roodstaart, Boerenzwaluw, Zwarte Stern, Spotvogel (in bosje tussen twee posten in), Witvleugelstern, Brandgans, Waterral.

Moe maar voldaan gaan we ons allemaal op onze locaties opfrissen om 's avonds in het Italiaanse restaurant L'Agrosta te Hoogezand het diner te gebruiken. Hidde wordt voor zijn organisatie in het zonnetje gezet en hem wordt een attentie overhandigd. Terug op de camping is er een feest gaande van iemand die 40 wordt. Het feestgebied grenst aan het campingterrein, dus we gaan er vanuit dat er van slapen weinig zal komen. Rond 10.00 uur zoeken verschillende toch hun bed op, moe van de enerverende dag. Ik heb het gevoel dat mijn

bed midden in een café staat, maar tot mijn verbazing(later) val ik na 5 minuten al in diepe slaap, welk geluk ook de anderen ten deel viel.

Grenzeloos enzo *(Ria Hogerwaard)*

Zondag 5 juni 2016, Nationaal park Drents-Friese Wold

Het Nationaal Drents-Friese Wold ligt tussen Appelscha, Vledder en Diever en vormt onderdeel van het Natura 2000-gebied met dezelfde naam (7.360 ha). Het bestaat grotendeels uit naaldbos en heide. Aan de zuidzijde ligt de heide van het Doldersummer- en Wapserveld en noordelijk het stuifzandgebied Aekingerzand. Twee cultuurlandenclaves Oude Willem en Vledder Aa zijn na 2000 heringericht en vernat. Als bijzondere broedvogels zitten in de bossen Wespendief, Zwarte Specht, Fluiter, Glanskop, Wielewaal en Raaf (2). Op de heide, stuifzanden en in cultuurlanden gaat het om de ongewone soorten Tapuit (30 paren), Grauwe Klauwier (25), Nachtzwaluw (20), Paapje (14), Draaihals (6) en Kraanvogel (2, voor het eerst in 2015). Om een idee te geven hoe bijzonder die aantallen zijn, hier de landelijke ramingen voor Kraanvogel (9 paar), Draaihals (30-50), Grauwe Klauwier (350-450) en Tapuit (230-270) in 2014. Het Aekingerzand is buiten de noordelijke duinen en een enkel Waddeneiland zelfs het laatste terrein in Nederland met een flinke populatie Tapuiten. Die profiteren hier van grootschalige vellingen die bedoeld zijn om de dynamiek van stuivend zand te herstellen. Aangezien er bijna geen konijnenholen meer worden gegraven, worden de sparren- en dennenstronken achtergelaten ten einde Tapuiten nog wat broedgelegenheid te bieden.
Goede kans dus dat we in elk geval een paar van die zeldzame soorten zullen waarnemen.

Of het door het mooie weer kwam of ons geluk, maar we werden meer dan verwend. Putter, Merel, Grote Bonte Specht, Boompieper, Boomleeuwerik, Roodborsttapuit, Ooievaar, Geelgors, Buizerd, Tjiftjaf, Wielewaal, Grasmus, Zanglijster, Vink, Fitis, Zwartkop, Grauwe Klauwier, Tuinfluiter, Staartmees, Zwarte Kraai, Boomkruiper, Kievit, Gaai, Houtduif, Koekoek, Bonte Vliegenvanger, Kraanvogel.

Tussen de middag lunchen we bij Grenzeloos en Zo in Doldersum. Hidde had onze bestellingen van tevoren opgenomen en doorgebeld, zodat we niet lang hoefden te wachten. Na de lunch gaan we op weg naar de heide en aangrenzend bos en naar de uitkijktoren in het Doldersummerveld. We zien van de weg al een koppel Kraanvogels met twee jongen!

Een stoet koetsjes, die voorbijtrok, meende dat er speciaal voor hen een groep fotografen was gearriveerd, maar onze belangstelling ging toch echt uit naar de vogels.
Op de heide en in aangrenzend bos: Gekraagde Roodstaart, Tapuit, Veldleeuwerik, Witte Kwikstaart, Zilvermeeuw, Glanskop, Kokmeeuw, Grauwe Gans, Wilde Eend, Geoorde Fuut, Kuifeend, Bonte Vliegenvanger, Wielewaal, Koolmees, Roodborst, Fluiter (1 paar), Appelvink, Boomklever, Zwarte Mees, Pimpelmees, Goudhaan.
Op ander gedeelte met hei: Kraanvogel (1 paar, 2 jongen), Lepelaar, Ooievaar, Nijlgans, Spreeuw, Boerenzwaluw, Fazant.
Na de wandeling nemen we afscheid van een aantal VWG leden, die de lange reis terug nog zondag ondernemen. Met nog vier koppels staan we nog een nachtje op de camping. 's

Avonds gezellig bij elkaar voor een hapje en een drankje.

Onder de uitkijktoren, toch vermoeiend zulke dagen

Maandag 6 juni 2016.
We nemen afscheid van Annelies, Marcel, Marike , Wim en Turf. We besluiten met z'n vieren (Sjaan,Mija, Jan en Ria) nog naar het **Lauwersmeer** te gaan.
Volgens de website een "Vogelparadijs op vroegere zeebodem". In vroegere tijden stroomden zoet en zout water in elkaar over in de Lauwerszee. Angst voor overstromingen leidde in 1969 tot de bouw van een dam. Op de vroegere zeebodem ontstond een prachtig nieuw landschap, een echt vogelparadijs. De natuur in het Lauwersmeer is zo bijzonder dat het gebied is aangewezen als Nationaal Park. Het is een van de laatste plekken in Nederland waar mogelijk enkele Kemphanen tot broeden komen. Tijdens de trektijd is het een hotspot voor zeldzaamheden, vooral watervogels als eenden en steltlopers. Er broeden ook Zeearenden in dit Nationaal Park en één van de vogels zat begin april permanent op het nest. Onderweg gaat de telefoon en HES meldt dat ook hij en Machteld op weg zijn naar het Lauwersmeer. We treffen elkaar bij kijkhut Silkejüt bij Ezumakeeg tussen de plaatsjes Ezumazijl en Mûnebuorren. We worden verrast: verschillende Kemphanen in prachtkleed, en vele watervogels waaronder Breedbekstrandloper. Na het verlaten van de hut blijken een 40-tal koeien ons de weg te versperren. Ze zijn uitgebroken uit een nabij gelegen weiland. Geen nummer hebbende van politie belt Sjaan toch maar 112, nadat we fors in de remmen moeten voor een opzij springende koe. We gaan naar Lauwersoog om ons in een van de visrestaurants tegoed te doen aan een maaltijd. Daar nemen we afscheid van HES en Machteld. Wij rijden nog naar de Jaap Deenhut, maar afgezien van wat Boerenzwaluwen zien we niet veel op het water. Wel Kiekendieven buiten, Rietzangers en Karekieten. Twee vogelende dames vertellen ons dat we naar de kijkpost bij Blikplaat (tegenover Sennerplaat), richting Dokkumer Nieuwe Zijlen moeten om de Zeearenden te zien. De boswachter had aan Jan doorgegeven dat het Zeearenden nest op de Sennerplaat zat in een afgesloten gebied. Nu er blad aan de bomen zit is het nest niet meer te zien. De grootste (maar nog steeds relatief kleine) kans om de oude vogels te zien is vanaf de (ook door de dames benoemde) uitkijkheuvel bij het zomerhuisbos. Vanaf de Kwelderweg de Rijsdammen oprijden tot helemaal het eind. Daar is een parkeerplaats, dan nog een paar 100m lopen door of langs het zomerhuisbos. We hebben de Zeearenden niet gezien, maar wel een Sneeuwgans tussen de watervogels. Heen gingen we langs het Zomerhuisbos, terug erdoor. Dat hebben Mija en ik geweten. De grote troepen uitgehongerde muggen zaten al vergenoegd de pootjes te wrijven toen we eraan kwamen en storten zich op ons. Vooral Mija was een en al bult. Ik kon ze met mijn petje nog van het lijf slaan.
De dames vertelden ook nog dat als we bij Ezumakeeg in plaats van rechtsaf naar de kijkhut, linksaf waren gegaan, de kans aanwezig was op Baardmannen, maar daar kwamen we niet meer aan toe.

We kijken met z'n allen terug op prachtige dagen, qua weer en vogels. Hidde had alles tot in de puntjes voorbereid, waarvoor dank.

Bronnen: Staatsbosbeheer, Wikipedia, aardige Groningers, boswachter.

Vlierbes 3, 4661 WT Halsteren, email riahogerwaard@ziggo.nl

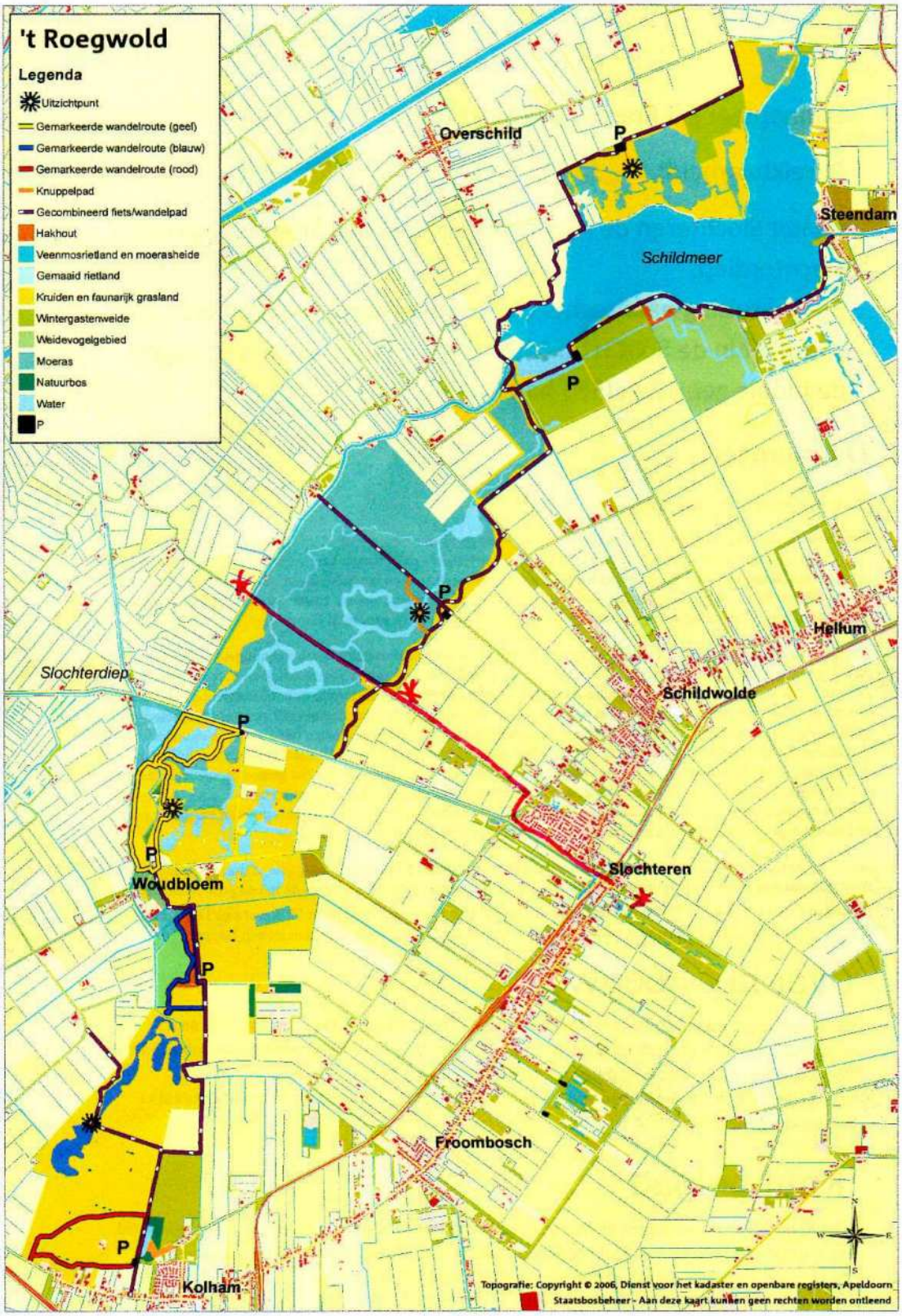

De vogelen des velds tweede helft 2015 en eerste 2016

Verzameld door Ray Teixeira

In deze aflevering wat bijzondere waarnemingen uit onze archief vanaf 1-7-2015, vooral afkomstig van mailtjes. Enkele ervaren leden maken gebruik van de voordelen van Waarneming.nl en slaan daar hun gegevens op. Deze worden niet meer in ons archief opgenomen. Daarnaast neemt het aantal meldingen van de overige leden af. Gunstige uitzondering is Teus, die nog regelmatig grote hoeveelheden waarnemingen van zijn tellingen opstuurt en derhalve in deze rubriek veel genoemd wordt.

Afkortingen: ad = adult, AGer = Annelies Geerards, CSte = Cees Steur, HB = Hidde Bult, HDuj = Hanneke Dujardin, HP= Hans Potters, HT = Hubert Tonino, HvSc = HES van Schoonhoven, j = juveniel, JH = Jan Hogerwaard, m = midden, MdHa = Marike de Haan, MGer = Marcel Geerards, MH = Mark Hoekstein, MT = Matthew Twort, MvZw = Marcel van Zweden, Mzt = Markiezaat, NvHo = Niels van Houtum, p = polder, PDuj = Paul Dujardin, PS = Paranka Surminski, PW = Pim Wolf, RKra = Robert Kraaijeveld, RT = Ray Teixeira, SdD = Simon den Dubbelden, TB = Ton Bakker, TBen = Tony Bennion, TS = Teus Slagboom, WdV = Wies de Valk.

Koereigers *(Erik de Jonge)*

Wilde Zwanen *(HES van Schoonhoven)*

Naam	N	Datum	Plaats	Atlas	♂	♀	j	wrn1	wrn2	wrn3	Broed	Gedrag
IJsduiker	1	9-01-16	Bergse Diepsl-W	492341				HvSc				
Kuifduiker	1	13-12-15	Oesterdam-m	493334				HB				
Kuifaalscholver	1	29-01-16	Kreekrakpolder-N	494431				TS				naar NNW
Kwak	1	28-07-16	Boskreek	494411			0	TS	Rkra			
Koereiger	1	8-07-16	Landtong-Oost	493453				TS				
Kl Zilverreiger	10	1-10-15	Rammegors-Zuid	435332				HP				minstens
Gr Zilverreiger	8	14-08-16	Groote Meer-W	494555				MvZw				
Zw Ooievaar	1	6-08-16	Steenstraat	494521				TBen				Over
Ooievaar	6	1-08-15	Tuin Wouwbaan	494523				PS	RT			hoog over Z
Heilige Ibis	1	7-03-16	Hogerwaardp-O, nb	494423				TS				
Lepelaar	180	10-08-15	Spuitkop-Noord	493442				TS				ca.
Flamingo spec	11	28-07-16	Hwschor O waterlijn	494414				TS	Rkra			
Zwarte Zwaan	4	28-07-16	Duintjes-m	493444				TS	Rkra			
Kleine Zwaan	104	31-10-15	Spuitkop-landtong	493452				TS				
Wilde Zwaan	7	20-11-15	Kreekrak-West	494315				TS				naar ZW
Taigarietgans	1	22-11-15	Bergse Diepsluis-N	492331				TS	RKra			naar NO
Kleine Rietgans	2	30-10-15	Duintjes-Zuid	493454				HB				bij Kollen
Indische Gans	1	3-11-15	Hogerwaardp-m	494422				HB				
Sneeuwgans	1	15-12-15	Duintjes-m	493444				HB				met Brandgz
Ross' Gans	1	29-05-16	Scherpenissep	492213				TS	RKra			
Kleine Can Gans	1	30-07-15	Hogerwaardp-O, nb	494423				TS				gehoord
Krooneend	11	19-06-16	Plaatvliet-NO	493412	8	3		TS	Rkra			
Witoogeend	1	4-06-16	Plaatvliet-NO	493412	1			TS				
Grote Zeeëend	1	22-11-15	SR kanaal 1035	493334				TS				binnenzijde
Non	4	26-02-16	Mztskade-N	493325				MT				
Middelste Zaagb	2.010	31-10-15	Spuitkop-noord	493442				TS				slaapplaats
Grote Zaagbek	3	26-02-16	Snoekplas	493433	1	2		MT				
Wespendief	2	1-07-16	Vossenweg-Z	493455			0	TS				
Zwarte Wouw	1	7-05-16	Rijzendeweg	494425				TS				naar NO
Rode Wouw	1	7-10-15	V d Duijnsp-ZZ	495423			1	HB			0	jagend
Zeearend	1	20-07-16	Groote Meer-W	494555				MvZw				
Bruine Kiekendief	1	7-04-16	Zuidp v Wdrecht-O	494541	1			RT	TBen		1	
Grauwe Kiek	1	5-07-16	Duintjes-m	493444			1	TS				
Visarend	1	23-07-15	Mtskade-N	493325				PW				
Roodpootvalk	2	8-05-16	Kl Meer, leemput	494554		2		TS				
Smelleken	1	28-04-16	Caterspolder-Z	494424				TS				
Boomvalk	3	1-08-15	Kortenhoeff-Oost	494544	1	1	1	RT			12	
Slechtvalk	2	21-05-16	Rdaal De Kroeven	492721				HdBr			13	zie foto's
Kwartel	1	19-06-16	Duintjes-m	493444				TS	Rkra			
Waterral	2	26-03-16	Bergseplaat-Z	493430	2			MdHa			2	
Kleine Plevier	4	3-07-15	Jagersrust-O	494554			3	TS				

Naam	N	Datum	Plaats	Atlas	♂	♀	j	wrn1	wrn2	wrn3	Broed	Gedrag
Bontbekplevier	30	2-03-16	Hogerwaardp-O nb	494423				TS				ca.
Strandplevier	8	1-05-16	Scherpenissep	492213				TS	Rkra			
Goudplevier	407	16-08-15	Schakerloopolder	492332				MT				
Zilverplevier	1.500	25-10-15	Rattekaai-O	494314				TS	RKra			ca.
Kleine Strandl	1	31-07-16	Rammegors-N	435322				TS	Rkra			vanaf N656
Krombekstrandl	1	29-07-15	Hogerwaardp-m, mb	494422				TS				
Bonte Strandloper	3.000	25-10-15	Rattekaai-O	494314				TS	RKra			ca.
Bonte Strandloper	5.090	25-10-15	Rattekaai-W	494312				TS	RKra			ca.
Bokje	4	12-03-16	Molenplaat-slik	493411				PDuj	HDuj			
IJslandse Grutto	8	24-04-16	Scherpenissep-mN	492212				TS				
Rosse Grutto	52	24-04-16	Schakerloop-W	492331				TS				
Regenwulp	1	13-09-15	Markiezaatskade-N	493325				RT	MGer	AGer		over O
Zwarte Ruiter	6	16-08-15	Bergse Diepsl-W	492341				MT				
Poelruiter	1	15-08-15	Bergse Diepsl-W	492341				HB				
Groenpootruiter	25	31-07-16	Rammegors-N	435322				TS	Rkra			vanaf N656
Bosruiter	6	14-08-15	Hogerwaardp-O, nb	494423				TS	RKra			
Dwergmeeuw	150	29-08-15	Hwschor-waterlijn-O	494414				TS				
Geelpootmeeuw	1	13-12-15	Prins Karel p-NW	494415				TS				
Pontische Meeuw	1	13-11-15	De Lage Meren-ZW	492455			1	TS				
Lachstern	1	1-05-16	Duintjes-midden	493444				TS	Rkra			
Grote Stern	1	29-08-15	Mztskade-N	493325				TS				
Noordse Stern	2	27-06-16	Schakerloop-W	492331				TS				
Zwarte Stern	53	25-08-15	Markiezaatsm-ZO	493453				TS				
Witvleugelstern	1	14-08-15	Markiezaatsm-ZO	493453				MH	TS	RKra		
Ransuil	1	5-05-16	Zuidp v Wdrecht-ZO	494551				TBen	RT		1	
IJsvogel	2	27-07-15	Grote Melanen-Z	492434				HvSc				"1 paartje"
Middel Bo Specht	3	10-04-16	Mattemburgh-ZW	493455	2	1		TB	JH	RT	4	2 paar?
Strandleeuwerik	2	1-02-16	Oesterdam-m	493334				HT	WdV			
Grote Pieper	1	17-02-16	Duintjes-mi	493444				TS				
Duinpieper	1	22-08-15	Rijzendeweg	494425				TS				over
Roodkeelpieper	1	13-09-15	Mztskade-m	493335				RT	MGer	AGer		
Waterpieper	1	22-03-16	Augustap-W	493434				MT				
Oeverpieper	2	25-10-15	Rattekaai-O	494314				TS	RKra			
Engel Gele Kwik	4	13-09-15	Mztskade-m	493335	1			RT	MGer	AGer		
Grote Gele Kwik	1	4-08-15	Rode Schouw	492424				TB				
Nachtegaal	3	7-05-16	Kreekrak-NW	493355				TS	RKra			
Cetti's Zanger	2	26-03-16	Bergseplaat-ZW	493433	2			MdHa			2	
Grote Karekiet	1	19-05-16	Plaatvliet-W	493412	1			MT			2	
Spotvogel	1	18-05-16	Duintjes-Z	493455	1			RT			2	
Kl Vliegenvanger	1	6-10-03	Kraaijenberg	493434				NvHo				Parkeerplaats
Baardman	4	8-08-15	Kleine Mzt	493434				RKra				
Wielewaal	1	9-05-16	Kraaijenberg	493434				TS				
Klapekster	1	12-03-16	Molenplaat-ZO	493411				PDuj	HDuj			
Roek	1	24-10-15	Duintjes-m	493444				TS				
Raaf	1	25-10-15	Mburgh, telpost	493552				TS	RKra			ochtendtrek
Frater	40	26-10-15	Hogerwaardp-m	494422				HT	AdV			
Barmsijs	5	10-11-15	Kraaijenberg	493434				TS				rondvliegend
IJsgors	1	31-10-15	Duintjes	493404				TS				over
Sneeuwgors	10	19-12-15	Oesterdam-m	493334				TS	CSte			

Kleine Zwanen *(HES van Schoonhoven)*

Kleine Canadese Gans *(Teus Slagboom)*

Veerkracht is een uitgave van de Vogelwerkgroep Bergen op Zoom.
Redactie: Marike de Haan, Ria Hogerwaard en Ray Teixeira (secretaris, Wouwbaan 172, 4631 RW Hoogerheide, tel. 0164-660305, e-mail teixe14@planet.nl).

Tot heden uitgekomen Veerkrachten
1985 1 t/m 4, 1988, 1991 1 en 2 (3e jaargang), 1992, 1993, 1994, 1996/97 (jaargang 7), 1998, 2002, 2003, 2004, 2005, 2006/07 (jaargang 13), 2008, 2009, 2010/11 (jaargang 16), 2012, 2013 en 2014/1 en 2 (jaargang 19) en 2015.

Richtlijnen voor auteurs

• Artikelen beslaan bij voorkeur vijf tot acht pagina's gedrukte tekst; korte bijdragen en meldingen beslaan één tot drie pagina's.
• artikelen aanleveren bij voorkeur in MS-Word 1997-2003.
• tabellen gescheiden aanleveren, liefst in Excel.
• gescande beelden op diskette, lijnwerk minimaal 600 dpi, foto's 200 dpi bij plaatsing op 100% formaat.
• figuren en tabellen nummeren en voorzien van een zelfuitleggende kop of bijschrift.
• altijd naam van auteur(s) (+maand en jaar) vermelden vóór de aanvang van de tekst, doch na de titel. Adres van de auteur met liefst telefoon en mailadres onder het artikel vermelden.
• Nederlandse soortnamen schrijven met beginkapitalen; Zwarte Wouw, Oeverloper.
• wetenschappelijke soortnamen altijd cursief en met één beginkapitaal; voorbeeld: *Milvus migrans*, *Actitis hypoleucos*.
• groepsnamen beginnen met een kleine letter; voorbeeld: ganzen.
• literatuurverwijzingen in de tekst tussen haakjes en alleen auteur en jaar vermelden als volgt (Sovon 1988) of (van Erve *et al*. 1967).
• bronvermelding (literatuur) ná de tekst op alfabetische volgorde, als volgt: Auteur. Jaar. Titel. Uitgave, nummer: pagina('s). De door Limosa gebruikte schrijfwijze wordt eveneens geaccepteerd.
Voorbeeld tijdschrift:
Sovon. 1988. Nieuwe aantalsschattingen van de Nederlandse broedvogels. Limosa 61: 151-162.
Voorbeeld rapport / boek:
van Erve F.J.H., H.K.M. Möller Pilot, A.B.L.M. Wittgen, S. Braaksma, W.H.Th. Knippenberg & V.F.M. Langenhoff. 1967. Avifauna van Noord-Brabant. van Gorcum & Co., Assen.
• de redactie behoudt zich het recht voor de binnengekomen kopij in overleg met de auteur aan te passen.